Володимир Шабля

КАМІНЬ

Книга перша.
Перші кроки до світла та назад

Володимир Шабля. КАМІНЬ. біографічний роман

Пам'яті мого батька, Шаблі Петра Даниловича, присвячую.

Харків – 2020

Опис

УДК 821.161.2

Шабля В. П.

Камінь. Біографічний роман. Книга перша. Перші кроки до світла та назад. – Харків, 2020. – 87 с.

Біографічний роман Володимира Шаблі «Камінь» заснований на спогадах та документах його батька Шаблі Петра Даниловича, а також на розповідях родичів та знайомих, які у період 1920-х, 1930-х та 1940-х років пройшли в СРСР через горнила сталінських репресій, таборів, колективізації, голоду, індустріалізації, заслань, воєн, окупації, обдурювання, доносів і безбожності. Драматична доля головного героя – Петра Шаблі – показує приклад стійкості, людяності та віри в світлі ідеали навіть у нестерпних та страшних умовах тотальної несправедливості. В художній формі описано побут, радості, тяготи та злидні людей тієї епохи, їх непереборне прагнення до кращого життя та гіркоту розчарувань. У книзі першій описано раннє дитинство головного героя та початок його занурення в систему ГУЛАГу під час війни.

Shablia V. P.

Stone. Biographical novel. Book one. The first steps towards the light and back. – Kharkiv, 2020.– 87 p.

Volodymyr Shablia's biographical novel "Stone" is based on the memoirs and documents of his father, Shablia Peter Danilovich, as well as on the stories of relatives and familiar persons who passed in the USSR during the 1920s, 1930s and 1940s through ordeals of Stalin's repressions, camps, collectivization, famine, industrialization, exile, wars, occupation, fooling, denunciations and godlessness. The dramatic fate of the protagonist, Peter Shablia, shows an example of perseverance, humanity and faith in bright ideals even in unbearable and terrible conditions of total injustice. There described the life, joys, hardships and deprivations of people of that era in artistic form, their irresistible desire for a better life and the bitterness of disappointments. In the first book, the early childhood of the main character and the beginning of his immersion in the Gulag system during the war are described.

© Шабля В. П., 2020 р.

Усі права захищено.

Автор: Володимир Шабля

Жанр: історико-біографічний роман

Мова видання: українська

Електронне видання EPUB 3

Зміст

Вступ
Передмова автора
КАМІНЬ. Біографічний роман
Народження Петра
1920 рік, січень. Українська Народна Республіка. Селище Томаківка Катеринославської губернії.
Ім'я – Петро
1920 рік, січень. Томаківка.
Примовки бабусі Ірини
1923 рік, листопад. Томаківка.
Сталін: нещадний батіг
1941 рік, червень. Союз Радянських Соціалістичних Республік. Москва.
Проблема НКВС-ників
1941 рік, серпень. Томаківка.
Арешт
1941 рік, серпень. Томаківка.
Кулінар
1924 рік, березень. Томаківка.
Розстріл
1941 рік, вересень. Південноукраїнський степ.
Котлети
1925 рік, квітень. Томаківка.
Чудесне спасіння
1941 рік, вересень. Залізнична станція в українському степу.
Веселий комендант
1941 рік, вересень. Станція Гуляйполе.
Вірш
1925 рік, жовтень. Томаківка.
Завантаження у вагон
1941 рік, вересень. Станція Гуляйполе.
Перший урок у школі
1925 рік, жовтень. Томаківка.
Залізничний злодій Ташкент
1941 рік, вересень. Станція Гуляйполе, Сталінська залізниця.
Христос Воскрес!
1926 рік, травень. Томаківка.
З речами на вихід
1941 рік, вересень. Харків, Харківська Холодногірська тюрма.
Петрик та Шурочка відзначають Великдень

1926 рік, травень. Томаківка.

Вступ

Шановні читачі! Трагічні події 2022 року принесли українському народові багато горя та страждань. Водночас війна в Україні спонукала усіх нас до об'єднання, прояву наших найкращих відмітних якостей, а також до усвідомлення своєї ідентичності як єдиної української нації.

Ми зрозуміли й відчули на практиці, що наш народ, наше суспільство має міцний фундамент, завдяки якому українці здатні протистояти підступному та страшному ворогові. Основа нашої стійкості – це прагнення народу до вільного щасливого життя на рідній Богом даній землі. Заради цього ми наполегливо працюємо, воюємо, виявляємо свої кращі риси у відносинах між людьми.

Прекрасні національні достоїнства українці успадкували від предків, усмоктали з молоком матері та розвинули за часи становлення нації. А локомотивами нашого руху до кращого майбутнього завжди були і є видатні земляки, одним із яких я вважаю свого батька.

Триваюча російсько-українська війна змусила мене дещо під іншим, патріотичним кутом зору поглянути на історію України періоду 1920-1940-х років. Зокрема, саме таким чином я нині оцінюю й тодішні події з життя мого репресованого батька, родичів та знайомих, котрі описую в біографічному романі «Камінь». Водночас переконаний, що одним із ключових чинників, які наразі призвели до поширення серед деяких верств нашого населення наративів "руського миру", було недостатнє висвітлення в українському медійному й освітньому просторі трагічності та нелюдськості тих страшних часів.

Вважаю, що сьогодні, під час війни, існує особливо нагальна необхідність подальшого зміцнення єдності українців по всіх напрямках, їхнього все тіснішого об'єднання та згуртування навколо спільних цінностей, таких як воля, віра в себе, мова, толерантність та інші демократичні принципи. І мені хотілося б внести свій скромний посильний вклад у ці процеси.

З огляду на перелічені вище аргументи, пропоную вам, дорогі українці, розділи мого біографічного роману «Камінь» українською мовою. Сподіваюся, що засновані на розповідях свідків правдиві історії про колективізацію, голод, війну та репресії 1920-1940-х років допоможуть усім нам краще зрозуміти і вірно оцінити не тільки минуле, але й логіку сучасних подій, а отже, дадуть можливість більш обґрунтовано віднайти своє гідне місце та роль у нинішньому непростому житті.

© Володимир Шабля

21 червня 2022 року.

Передмова автора

Я ріс старанним і слухняним хлопчиком. Вдома – оточений любов'ю та турботою первенець; у дитячому садку – безпроблемна, але досить кмітлива дитина; в школі – круглий відмінник зі зразковою поведінкою. Якось ненав'язливо й органічно до моєї дитячої свідомості увійшли поняття добра і зла. Водночас самі собою зрозумілими були винагорода за добро і покарання за зло. Це були основоположні, непорушні правила мого життя; а мені подобалося робити все за правилами, яким мене навчали старші.

І звичайно ж, я любив своїх тата і маму, дідуся й бабусю, вважаючи їх найкращими людьми на світі. Вони люблять мене, дбають про мене. І я їх також люблю; ця впевненість прийшла теж якось сама собою. Мої родичі живуть строго за правилами, причому я жодного разу не бачив, щоб вони порушили ці правила ні стосовно мене, ні стосовно інших людей. В усьому наслідуючи близьких, я зі шкіри геть ліз, щоб відповідати поставленій ними високій планці.

До школи все було майже ідеально: побудована в моєму мозку система цінностей, заснована на добрі та любові, функціонувала майже без збоїв. А окремі прикрі винятки лише підтверджували непорушність правил. Просто, щоб прийняти сумнівні вчинки деяких людей, потрібно розуміти, що у них є свої правила, які не суперечать загальноприйнятим.

Щоправда, в школі моя зразкова картина світу дала перші тріщини: вчителька не завжди об'єктивно оцінювала мої знання, іноді занижуючи оцінки, а то й караючи нізащо. Інших же хлопчиків і дівчаток хвалили за куди менші досягнення та прощали їм багато які витівки. Крім того, серед однокласників у мене з'явилися кривдники, яким періодично вдавалося уникати покарання за свої негідні вчинки.

І все б нічого – крок за кроком я, як і належить, вчився жити в реальному світі – та стали періодично проскакувати тривожні дзвіночки у розмовах родичів. Мимоволі слухаючи їхні повсякденні, а особливо застільні бесіди про колективізацію, голод, війну, репресії, я сприймав ці розповіді як цікаві, а часом страшні події, крізь які довелося пройти моїм близьким. Хоча все це були історії не такого вже й далекого минулого, я відчував їх як те, що відбувалося колись давним-давно, мабуть, лише трохи пізніше, ніж такі улюблені мною казкові сюжети.

Багато чого з почутого я не розумів, але ще далеко не заповнена інформацією молода пам'ять чітко фіксувала у своїх анналах відомості про події та факти. Так, я намагався оцінити,ув'язати воєдино те, чому навчали в школі та вдома, зі своїм незначним життєвим досвідом, а також із розрізненими думками та емоціями старших. Втім нестача знань заважала мені зробити це коректно. Тому я просто не включав до своєї

системи цінностей ті моменти, які їй не відповідали.

Живучи з батьками, я поступово звик до думки, що у нас в сім'ї майже все завжди було добре: любов панувала всередині нашого осередку суспільства, а зовні була очевидна повага оточуючих. Мабуть, для тогочасного періоду це відчуття багато в чому відповідало дійсності. А про більш ранній відрізок часу зручно було думати, як про якийсь древній, котрий давно канув у лету.

Цей мій благосний стан різко й раптово порушив тато, коли мені було років 10. Якось, сидячи за святковим столом, ми, як завжди, обговорювали поточні справи. Не пам'ятаю, про що була розмова і який момент став приводом, але раптом батько повідомив, що в минулому 17 років провів у в'язницях, таборах та засланні. На той момент це визнання стало найбільшим шоком за все моє життя.

«Мій тато, найкраща і найрозумніша людина на Землі, й раптом – таке?!» Спочатку я відмовлявся вірити своїм вухам. Однак тато не зупинився на констатації факту. Він продовжував розповідати, дедалі більше розпалюючись. Про голод, про знущання, про безправ'я. І про своє жахливе становище в цій нелюдській системі. Тепер я розумію, як важко було йому, за наших довірливих стосунків, так довго приховувати своє минуле. Батькові хотілося якнайшвидше відкритися, зняти камінь з душі; і того вечора він вирішив, що я достатньо подорослішав для цього.

Я слухав і слухав, приголомшений. Відразу оцінити, зрозуміти та прийняти все почуте я не міг. Проте у пам'яті чітко віддруковувалися слова, думки, факти, інтонації, емоції.

Для їхнього осмислення потрібен був час. І батько дав мені кілька днів. Ці дні запам'яталися як болючі та важкі; дні метань, дні ламання стереотипів. А потім тато знову заговорив: питав моєї думки. Коли ж я запевнив його, що розумію і приймаю почуте, що, як і раніше, люблю і ставлюся з повагою, батько страшенно зрадів, обійняв і поцілував мене.

Надалі батькові розповіді про його дитинство, юність, досягнення й поневіряння стали у нас традиційними. Тепер і коли ми їздили в гості до дідуся з бабусею, ніхто вже особливо не ховався. Всі разом говорили про історію та сьогоднішній день, намагалися знайти логічні зв'язки та пояснення; часом виникали жаркі дискусії, що стосувалися тих чи інших подій минулого, сьогодення та майбутнього.

З цього часу більшість раніше незрозумілих для мене фактів і думок склалися в цілісну картину. І я сприймав життя як зв'язну послідовність зміни поколінь з усіма позитивними та негативними моментами, властивими різним періодам часу. Логічність такої системи давала змогу легко і органічно нанизувати на неї все нові й нові знання та епізоди.

Минали роки. Я став дорослою самодостатньою людиною. Життя мене теж періодично міцно било й випробовувало на міцність.

Але щоразу, порівнюючи свої життєві неприємності з тим, крізь що пройшов батько, я переконувався: це абсолютно незрівнянні речі.

І тим більше захоплення викликає в мене тепер татів спосіб подання інформації: навіть найстрашніші моменти свого життя він втілював у форму захоплюючих оповідань, майже пригод. Незважаючи на глибокий трагізм усієї його біографії, мій батько не обізлився, не перетворився на буркотуна. Я вважаю це свідченням татового невичерпного оптимізму, любові до життя і віри в торжество справедливості. Подібне відчуття світу я намагався в міру можливості зберегти й у книзі; тим більше, що воно близьке також і мені самому.

Згодом я зміцнився у впевненості, що Бог удостоїв мене великої честі, зробивши сином такої прекрасної, розумної, доброї, сильної та рішучої людини.

На жаль, життя швидкоплинне. Мої батьки постаріли. А 15 років тому тато пішов у кращий світ. Через рік після цього у мене дозріла ідея якось відобразити неймовірні перипетії його життя, про які розповідали він сам, його родичі, близькі та друзі. Я вважав цю інформацію дуже повчальною та корисною насамперед для майбутніх поколінь.

Озвучивши свої наміри, я попросив маму та сестру допомогти мені відновити в пам'яті татові оповіді. Яким же було моє здивування, коли виявилося, що вони можуть повідомити лише окремі фрагменти, найчастіше відомі й мені. Виходило, що основним носієм цієї цінної інформації тепер є я. А це накладало на мене особливу відповідальність за те, щоб яскраві описи татового життя, котрі знаходилися в моїй голові, не пропали безслідно.

З цього моменту моїм завданням стало старанно записувати все, що я пам'ятав, включно з розповідями моїх близьких і знайомих. Періодично в пам'яті спливали нові й нові моменти; часом цілі татові новели знову приходили до мене уві сні. Крім того, я знайшов і перефотографував купу паперів, знімків та документів, що вціліли у сімейному архіві, а потім ретельно опрацював їх. Завдяки цим текстам та фотографіям теж удалося багато згадати та зрозуміти. На допомогу мені прийшли також музеї, виставки, державні секретні архіви, які щойно відкрилися, а також вчасно підоспілий Інтернет, де можна було знайти багато документів і цінної інформації. Все це дало можливість ще краще систематизувати та впорядкувати історію життя батька. І не тільки його, а по суті, двох попередніх поколінь моїх предків.

Якийсь час я вагався, в якій формі вести розповідь. З одного боку, хотілося спиратися на факти. Але з іншого – я усвідомлював, що за такого підходу певні важливі періоди випадають із ланцюжка подій.

Аргументом проти документалістики стало і те, що основна інформація все-таки була отримана з емоційно забарвлених спогадів очевидців, які описували події так, як вони їх відчували. А точніше передати емоції можна, звичайно, користуючись художнім стилем. Та й

для кращого сприйняття читачами найбільше підходить саме останній варіант.

У ході написання книги було зручно опрацьовувати матеріал періодами; так удавалося краще вживатися в події й дух описуваного часу. Проте на виході виявилося, що виклад у хронологічній послідовності грішить одним істотним недоліком: надто затяжними виходять проміжки безпросвітного негативу або ж життєстверджуючого позитиву. Це, на мою думку, важкувато і нудно для читача; та й у житті так не буває: завжди чергуються добрі та погані епізоди. Тому, як вихід із ситуації, в підсумку було обрано варіант паралельного почергового опису історій із двох періодів – від народження Петра до його арешту, і від арешту до звільнення.

За обсягом спочатку замислювалася повість, однак у міру написання стало ясно, що вміститися в рамках цього формату навряд чи вдасться. У результаті, якраз до 100-річчя від дня народження мого батька, була оформлена праця, котру я представляю Вашій увазі. Мабуть її можна назвати біографічним романом.

На завершення хочу подякувати моїм рідним, близьким, друзям та знайомим, усім, хто допомагав мені всі ці роки в роботі над книгою. Насамперед, звичайно, моїй мамі, яка одразу ж із моменту оголошення мною наміру писати, підтримала цю ініціативу, а потім протягом багатьох років була моїм найдоброзичливішим слухачем і порадником. Перепрошую у моєї сім'ї за те, що робота над романом забрала так багато часу нашого потенційного спілкування. Велике спасибі також моїм рецензентам; завдяки їм удалося суттєво покращити дуже багато аспектів.

Отже, книгу про мого батька написано. Тепер я вважаю свій синівський обов'язок у цьому напрямі виконаним. Вам судити про якість, переваги та недоліки роману. Але якщо Ви дочитали хоча б до цих рядків, – я вже можу вважати, що недаремно витратив 14 років життя.

28.01.2020

Володимир Шабля.

Володимир Шабля
КАМІНЬ
біографічний роман

Книга перша.
ПЕРШІ КРОКИ ДО СВІТЛА ТА НАЗАД

Пам'яті мого батька, Шаблі Петра Даниловича, присвячую.

Я єсть народ, якого Правди сила

ніким звойована ще не була.

Яка біда мене, яка чума косила! –

а сила знову розцвіла.

Павло Тичина, «Я утверждаюсь»

Народження Петра

1920 рік, січень. Українська Народна Республіка. Селище Томаківка Катеринославської губернії.

1920-й рік... Хаос... Замішаний на страху, беззаконні, безперервних змінах влади, громадянській війні та хворобах. Червоні з продрозверсткою, білі з гордовитим великодержавним розбоєм, махновці з анархістською експропріацією й поділом усього і вся, банди Григор'єва, Марусі та інші, та інші... Кожен зі своїм статутом. Але всі забирають і вбивають, ґвалтують і грабують.

Тільки одна установа справно працює в Томаківці – лікарня. Вона необхідна будь-якій воюючій владі, будь-якому генералу й отаману: треба лікувати поранених і хворих, годувати та забезпечувати ночівлею здорових.

Незмінна кухарка лікарні Ірина Семенівна Дирікова за звичкою чистить картоплю: треба готувати сніданок пацієнтам. Робота є робота, а вона зараз – єдина постійна годувальниця в сім'ї. Однак думки сьогодні цілком і повністю вдома; там вагітна дочка Марія вже тиждень розбита тифом та лежить одна у критичному стані. Як на зло, вдома нікого немає. Зять Данило нещодавно влаштувався на роботу, а такої удачі не можна було упускати.

Зазвичай Ірина протягом дня навідувала хвору дочку, проте сьогодні аврал на службі: прибула чергова партія поранених. Материнське серце рветься до дочки... Хоча чим вона може допомогти?

Ірина витерла руки рушником, підійшла до іконки, яка зображала Божу матір із немовлям-Ісусом. Ставши навколішки, жінка склала долоні на грудях і припала поглядом до лику непорочної діви.

Центр Томаківки (початок 20-го століття)

– Пресвята Діво Маріє, дай сили моїй донечці здолати страшну хворобу, врятуй і збережи мою кровиночку, прошу тебе, благаю! Слава тобі, Господи! Ти один даєш нам радість і горе, ти всемогутній. Забери мою душу, але допоможи моїй бідній Марії! В ім'я Отця і Сина, і Святого Духа. Амінь. – Несамовита молитва, котра супроводжувалася Хресними Знаменнями та гіркими сльозами, ставала все тихішою й тихішою, поступово перетворюючись на нерозбірливий речитатив.

Молячись, Ірина зливалася душею з божественним, зрікалась усього оточуючого. Вона ніби влітала у зображення святих мучеників і розчинялася в ньому. Ще дівчиною в церкві їй вдалося навчитись такому входженню у своєрідний транс. Високі склепіння храму з величними ликами святих, які тягнуть до вічності та проникають у саму душу, притягували до себе. Атмосфера безтурботності, всеосяжної глибини й доброти, просякнута запахом ладану та християнською музикою, огортала, позбавляла відчуття простору і часу. Ірина цілком віддавалася цьому прекрасному стану польоту, упивалася ним, відчуваючи моменти райського замилування.

Згодом вона змогла досягати такого стану, молячись біля ікони вдома чи на роботі. Ось і зараз жінка витала в тремтячій сяючій глибині, прагнучи наблизитися до таємничого виблискуючого ореолу.

Раптом все це прекрасне піднебесся навколо ніби викрутилося навиворіт, провалившись у чорну безодню вакууму.

...

Сторінки з паспорта Ірини (початок 20-го століття)

Ірина лежала на підлозі. Абсолютно розбитий організм почав приходити до тями. Єдина думка вперто довбала мозок, заповнивши всю свідомість: негайно бігти додому, там щось сталося! Жінка насилу підвелась і попленталася до своєї подруги-акушерки, яка цього дня чергувала в лікарні.

– Полю, чує моє серце недобре. Ходімо до Марусі! Під час молитви я провалилася до пекла. Таке було зі мною, коли вмирала Марфуша, моя старша дочка. Біжимо! – ледве стоячи на ногах, Ірина вся тряслася, втім погляд її був сповнений рішучості.

– Я зберу валізку, а ти йди! Я наздожену, – Поля зрозуміла все відразу; такою вона не бачила подругу ніколи.

«Треба бігти, тільки ось візьму ще дещо для полегшення симптомів тифу», – подумала Поліна й кинулася зі своєю акушерською валізкою до кімнати першої медичної допомоги. Там вона схопила ще один, черговий саквояж для викликів, і стрімголов помчала за подругою.

На свіжому морозному повітрі Іринині сили швидко відновлювалися. Але чим міцнішим ставало тіло, тим яскравіше спалахували у розтравленому мозку жахливі картини, в яких страх перед можливими домашніми нещастями змішався з кадрами найтрагічніших подій минулого... Закривавлене тіло вбитого грабіжниками чоловіка... А ось червоний комісар із маузером іде прямо на неї, та в останній момент вибирає з натовпу для показового розстрілу сусіда Михайла... 18-річна Марфуша у труні, така гарна й умиротворена... Марія в тифозному

маренні... Медсестра, що падає від кулі в бою за лікарню, коли червоні використовували медперсонал як живий щит.

...

Ось і будинок. Ірина бігцем влетіла до спальні. Там Марія металася на ліжку, мокра від поту. Все її тіло судомно скорочувалося. Вона то кричала, то стогнала. Мати кинулася до доньки, намагаючись не дозволити їй впасти на підлогу, й відразу ж відчула неймовірно високу температуру тіла та м'язи, що задубіли.

– Потерпи, Марусю, потерпи. Зараз прийде Поля, вона тобі допоможе: все буде добре, – заспокійливо заговорила Ірина, але хвиля страху, з'явившись спочатку в голові, настирливо поповзла по спині вниз, заповнюючи організм клітину за клітиною. Десь у нижній частині тулуба ця хвиля широко розлилася, а потім разом ринула вгору, виступивши на лобі великими краплями поту.

– Мамо, врятуй мене! Я не хочу вмирати! – отямившись від нападу болю, що терзав усе єство, Марія з благанням дивилася на матір.

Вона схопила материну руку й міцно стиснула її. Ірина зібрала всю силу волі, щоб не заплакати, не показати дочці свого страху. Однак у самому куточку ока зрадлива сльоза все-таки знайшла собі шлях і потекла по щоці. Не в змозі більше стримуватися, жінка готова була розридатись.

Сестри Марія (справа) та Марфа

(початок 20-го століття)

– Іро, піди принеси воду та чистий рушник! – Поліні, котра стояла на порозі, вистачило кількох секунд, щоб оцінити ситуацію.

Миттю з нерозлучної подруги вона перетворилася на вимогливого, досвідченого й рішучого лікаря. Приголомшена різким тоном, Ірина мовчки підкорилася. Поліна підійшла до ліжка, доторкнулася рукою до чола хворої, оглянула рот, груди, пульсуючий живіт і статеві органи.

– Прийдеться народжувати зараз, Марусю, – ласкаво, проте впевнено та з натиском сказала акушерка. – Я знаю, тобі боляче й сили покидають тебе. Але я дам тобі ліки, які додадуть сил. Нічого не бійся. Я приймала і складніші пологи.

До кімнати зайшла Ірина.

– Марія народжуватиме: тиф спровокував передчасні пологи, – безапеляційно заявила Поля, суворо дивлячись на розгублену подругу, що застигла з тазом перед собою та рушником на плечі. – Зупинити процес уже неможливо: розпочалися перейми. Так що візьми себе в руки і допомагай нам з Марією. Я думаю, у нас є півгодини на підготовку. Мені потрібні чисті простирадла, марля, ганчірки, клейонка, багато кип'яченої води, спирт або хоча б міцний самогон. Біжи збирай все це, а я спробую зняти тифозний жар водними компресами та підготую інструменти.

Отримавши чіткий план дій, Ірина приступила до його реалізації. Впевненість подруги вселила у неї віру в благополучний результат.

Тим часом Поліна намочила рушник і поклала його на чоло Марії. Вона розвела в ложці води настоянку, що стимулює родову діяльність, та змусила породіллю випити. Клейонка й простирадла були постелені на підлогу, куди згодом перетягли Марію. Потім акушерка помістила мокрі ганчірки на всі доступні частини тіла. Таким чином до моменту перших потуг температуру вдалося трохи збити, що надало організму хоч якийсь запас міцності у протистоянні родовому стресу.

– Віддайся цілком тим позивам, котрі посилатиме твій організм, – наставляла Марію акушерка. – Не протився потугам – здавлюючому болю в животі, – а постарайся всіма силами спочатку включитися в цей біль, злитися з ним, а злившись, посилити й виштовхнути його назовні. Ти дуже слабка, тому потрібно спробувати народити дитину якнайшвидше, з першими добрими потугами, поки у тебе ще є сили. Плід недоношений, а отже, маленький, і я вважаю, що ти зможеш. Поки що все йде нормально, але ти маєш постаратися. Ну, з Богом!

– Мамо! Мамо! Мамочко! – крики породіллі під час чергових потуг, здавалося, ось-ось зруйнують стіни хлипкої оселі.

– Дихай частіше, а коли знову підуть перейми, постарайся м'язами живота посилити родову діяльність, оправитись – і ти відчуєш, що біль ослабне, – Поліна вкотре наставляла Марію у перерві між потугами.

Їй вторила й Ірина:

– Пірнай в середину болю та допомагай йому! Спорожнюй все

всередині! Тужся! Роби те, що хочеться. Так тобі буде легше.

Ірина із силою стиснула дочкину руку.

Марія, яка беззавітно любила свою матір, звикла довіряти їй в усьому. І зараз вона знову повністю ввірила себе її діям та порадам. Дочекавшись нового лавиноподібного наростання переймів, породілля зробила над собою зусилля й віддалася болю, що множився, усіма силами свого ослаблого тіла намагаючись довести його до несамовитості. І – о диво: їй справді полегшало. Жінка з подивом виявила, що тепер вона може управляти процесом.

Ще кілька разів Марія повторювала щойно успішно намацану процедуру, і з кожним разом впевненість у благополучному результаті все більше вселялася в неї. Нарешті чергова потуга закінчилася якимось незрозумілим відчуттям порожнечі. А через деякий час слабкий, але наполегливий крик немовляти оголосив про народження нової людини.

Незабаром Марії показали сина. Він уже не плакав. Дитина була малесенька, квола, вся зморщена. Проте жваві очі хлопчика весь час уперто бігали в різні сторони, ніби намагаючись якнайшвидше роздивитися цей новий для нього, такий величезний і прекрасний світ.

– Ти молодчина, Марусю! У тебе син! Ти молодчина! – Ірина радісно цілувала руку доньки. – Тепер все буде гаразд. Тепер все буде гаразд.

Побачивши свого малюка, Марія відчула полегшення. Їй захотілося швидше взяти його на руки, притиснути до грудей. Однак дитину забрали.

Після завершення всіх необхідних процедур Поліна відвела подругу убік та прошепотіла:

– Годувати грудьми небезпечно: малюк може заразитися тифом. Але дитина семимісячна, слабка, і якщо не дати їй зараз молозива, боюся, вона не виживе. Попередня породілля народила тиждень тому; отже, молозива у неї вже нема. Я вважаю, треба ризикнути й дати пацанові грудь: новонароджені заражаються від хворих матерів приблизно в третині випадків.

Ірина глянула на онука, що лежав у неї на руках. Той безладно смикав ручками та ніжками, а потім невміло посміхнувся.

– На все воля божа, – сказала вона жорстко. – Дитина має смоктати материнське молоко.

Коли оброблену спиртом грудь дали малюкові, виявилося, що його ротик занадто малий, щоб умістити сосок. На щастя, сосок другої груді був менший, і хлопчик діловито взявся смоктати його.

Притиснувши до грудей плоть від своєї плоті, відчувши приємні смоктальні рухи синочка, Марія звідала почуття ейфорії. Страшна хвороба відсунулась убік, поступившись дорогою щастю материнства.

Ні Марія, ні немовля нічого не знали про потенційну небезпеку зараження. Вони просто виконували закладену природою процедуру. А

Ірина залишок дня провела в молитвах, просячи Господа тепер уже про спасіння двох душ – дочки та онука.

Ім’я – Петро

1920 рік, січень. Томаківка.

Надвечір повернувся з роботи Данило. Зустрічати його вийшла теща з новонародженим немовлям на руках.

– Вітаю, Даню! Ти став батьком: Марія подарувала тобі сина. Хлопчик народився раніше строку, але здоровим. Та й Марусі начебто полегшало. – Ірина подала згорточок із дитиною зятеві.

Несподівана новина приголомшила новоспеченого батька. Вихор суперечливих почуттів, думок та емоцій пронісся в його голові:

«Син, спадкоємець! Хоча недоношений? А як же тиф? Чи не занедужає? Все життя мріяв про сина! Буде Олександром – це моє улюблене ім’я. Ура!»

Данило взяв сина на руки. З першого погляду він закохався у це чудове маленьке створіння. Боячись нашкодити, однак не в силах протистояти спокусі, батько ледь чутно поцілував дитину в щічку. Втім назвати його Олександром язик не повертався.

«Та ніякий він не Олександр! Це Петро! Мій син – Петро!» – думав Данило, заходячи до дружини.

– Марусю, дякую тобі за сина! – вголос сказав він і ніжно поцілував жінку.

– Даню, ти маєш дати нашому синові гарне ім’я, – Марія уважно подивилася на реакцію чоловіка і зрозуміла, що мати мала рацію: дійсно, треба надати можливість чоловікові підібрати ім’я для дитини. Ірина наполягала, що це укріпить сім’ю, міцніше зв’яже долі батька та сина. Марія ж спочатку протестувала, проте пізніше прислухалася до доводів матері. – Так, безперечно, мама – мудра жінка, – в умі підсумувала вона й посміхнулася.

– Марусю, а давай назвемо сина Петром! Раніше у мене були інші варіанти. Але коли я побачив його, то зрозумів, що це Петро, що це ім’я якнайкраще підходить нашому хлопчикові.

– Дай мені синочка, я приміряю йому це ім’я, – сказала Марія, і взявши згорточок на руки, пильно вдивилася в обличчя новонародженої людини. – Так, ти правий, Даню, це – Петро. Нехай буде так!

Батьки не знали первісного грецького значення обраного імені. Тим більше вони не могли собі уявити, наскільки точно це значення – «КАМІНЬ, СКЕЛЯ», – починаючи з самого моменту болісного народження, відповідатиме суті всього його яскравого життя. Ця людина, як камінь, як скеля, стоїчно протистоятиме негараздам і виходитиме з них переможцем, щоб у підсумку із гідністю виконати

намічену йому Богом місію – місію добра, розуму, чесності та справедливості.

Примовки бабусі Ірини

1923 рік, листопад. Томаківка.

Як зазвичай близько восьмої ранку Петя відчув, що прокидається. Але покидати тепле відчуття блаженства та захищеності не хотілося.

«Спробую ще трохи поспати», – розсудив він, міцніше стискаючи повіки.

Щоправда, з цього нічого не вийшло: сон уже минув, а звичний режим дня наполегливо стукав у свідомість хлопчика.

Петя розплющив очі. Перше, що він побачив, було вікно, в якому виднівся сірий шматок хмарного пізньоосіннього неба. Здавалося, повітря на вулиці буквально просочилося дрібним холодним дощем. Голі чорно-коричневі гілки маячили над фіранкою. Як щупальця якогось ледь виринувшого з води чудовиська, вони то понуро тремтіли на вітрі, то раптом різко сіпалися, струшуючи з себе важкі краплі.

Усе-таки вставати не хотілося, і хлопчик вирішив ще деякий час поніжитися в ліжку. Він повернувся на бік та оглянув спальню: у кімнаті нікого не було. Малий прислухався. З кухні долинали звуки посуду, який переставляли, а також якісь шарудіння.

«Мабуть, бабуся порається зі сніданком, – здогадався він. – Ото б вона зазирнула до мене: тоді би я одразу встав».

Хлопчина з надією глянув на двері, і як за помахом чарівної палички, вони прочинилися, а затим усміхнене бабусине обличчя з'явилося у проймі. Ірина побачила онука, який щойно прокинувся; її обличчя ще більше розтягнулося в посмішці. М'якими кроками вона підійшла до дитини, провела рукою по голівці та поцілувала. Натхненний тим, що бабуся відчула його бажання, хлопчик обійняв її за шию і теж поцілував.

Ірина розчулилася, присіла на краю ліжка й лукавим ніжним голосом стала примовляти потішки:

«Хто ж оце у нас проснувся?
Хто солодко потягнувся?
Петя, Петрик, наш малюк!
Мій улюблений...»

Тут Ірина зробила паузу і, хитрувато посміхаючись, подивилася в очі хлопчика.

– Онук! – вигукнув той радісно.

– Онук! – підхопила вигук дитини бабуся. – Молодець! – одразу ж похвалила вона його за те, що правильно зумів підібрати риму.

А Петя, щасливий тим, що впорався із традиційним бабусиним завданням, знову кинувся їй в обійми. Він був у захваті від Іриниих примовок. Адже вона знала їх безліч, і щоразу розповідала все нові й нові. Причому навіть якщо через кілька тижнів якісь куплети і повторювалися, то вже у зміненому вигляді.

Ірина теж обняла онука, а потім, не розтискаючи рук, обережно поставила на ліжко. Петрик знав усі бабусині прийоми. Зрозумівши, що вона збирається робити, хлопчик з радістю включився в дійство: підігруючи Ірині, він став навшпиньки і підняв руки вгору.

У відповідь її ласкаві долоні стали бігати по тілу дитини, ніби витягуючи його знизу вгору, а з вуст жінки продовжували литися такі улюблені хлопчиськом приказки:

«Потягушки-поростушки!
Від шкарпеток і до вушок.
Петрик тягнеться-потягнеться:
Він маленьким...»

– Не зостанеться! – випалив хлопчик і знову потонув у обіймах.

Проходячи руками по боках тіла від ступень до кистей онука, Ірина наостанок давала йому вхопитися за свої великі пальці, а потім піднімала дитину вгору та трохи струшувала в повітрі, змушуючи тренувати м'язи.

Опущений на ліжко, Петя заходився від сміху, обіймав бабусю, а потім вимагав продовження гри. Вистава повторювалася. Але Ірина тонко відчувала міру, і коли через деякий час вона розуміла, що пора припиняти, їй завжди вдавалося вчасно переключати увагу онука на щось інше й не менш для нього цікаве.

Ось і зараз жінка задіяла ці свої навички:

– А що це ми граємось, не вмившись? Забули? – розгублено подивилася вона на онука. – Тьху, яке личко негарне, заспане! Давай-но швиденько пограємо в наші ладушки-вмиватушки та підемо умиватися: станемо красивими-красивими!

Ірина схопила табуретку; вони з онуком посідали одне навпроти одного і почали гратися в ладушки, ляскаючи по долоньках строго у прийнятому ними порядку. При цьому дитина й жінка хором декламували відповідну нагоді примовку:

«Ой ви ладушки, лади,
Не боїмося води!
Чисто умиваємось,
Бабі посміхаємось!»

Відразу після завершення потішки Петрик зіскочив із ліжка та зі всіх ніг кинувся до умивальника, а Ірина потихеньку пішла за ним.

Акуратно складаючи долоні, – так, як навчала бабуся, – хлопчик набирав у них воду й підносив до обличчя. Однак щойно холодна рідина торкалася шкіри, він збуджувався і проводив подальші водні процедури,

ніби змагаючись із умивальником. При цьому хлопчина пирхав і кректав, а краплі розліталися на всі боки.

Бабуся, щойно підійшовши, допомогла дитині зробити все правильно, а потім вони, дружно посміхаючись, разом підтерли розбризкану по підлозі воду.

– Петюшо, а ти знаєш, що я готую на сніданок? – заінтригувала Ірина онука, коли справу було зроблено. – Ану, вгадай!

– Пиріжки! – припустив той, пригадуючи улюблені свої страви.

– Ні.

– Наполеон!

– Теж ні.

– Котлети!

– Зовсім ні.

– Кашу! – вже з меншим ентузіазмом, але все ж таки бадьоро оголосив хлопчик.

– Правильно, кашу! А яку кашу? Вгадай!

– Пшоняну!

– А ось і ні!

– Гарбузову!

– Не вгадав!

– Гречану!

– Так, угадав! – засміялася Ірина. – А ми з тобою знаємо ладушки про кашу?

– Знаємо! Знаємо! – заверещав онук.

Тепер уже на кухні вони сіли один проти одного та знову стали читати віршики, ляскаючи в долоні:

«Ладушки-ладушки,
Де були? – У бабушки.
А що їли? – Кашку!
А що пили? – Бражку.
Кашка – солоденька,
Бабуся – добренька:
Годувала пиріжком –
Проводжала батіжком;
Кормила насіннячком –
Проводжала віничком!»

Петя не зовсім розумів сенс цієї примовки. По-перше, він не знав, що таке бражка, а пояснення, почуті від Ірини, зовсім не прояснили ситуацію.

По-друге, хлопчина був незгідний з тим, що бабуся може бити онука батіжком або віничком. Адже для нього бабуся була найближчою та найдобрішою людиною, і такого вона ніколи не робила. А тому хлопчик не міг навіть уявити, що подібне в принципі може статися.

Боячись образити бабусю необґрунтованими звинуваченнями в

застосуванні батіжка, він не наважувався напряму запитати про смисл цих слів у Ірини. Натомість хлопчик одного разу поділився своїми сумнівами з мамою. А та сказала, що інші діти мають бабусь, які б'ють своїх онуків. Однак Петя цьому не повірив: «Мабуть, такі слова у примовку вставили, щоб вона була складною», – вирішив він тоді та став сприймати цей віршик саме так.

– Петрику, а мені потрібна твоя допомога, – звернулася тим часом Ірина до онука, – я хочу кашу посолити, проте ніяк не можу розкуштувати, скільки ще солі покласти. Допоможеш?

– Допоможу!

– Тоді ось тобі ложка каші – пробуй!

Бабуся піднесла до рота хлопчика смачно пахнучу, попередньо приправлену вершковим маслом і остуджену розсипчасту кашу. Той пожував, намагаючись розібрати смак.

– Ну як? Потрібно ще солі? – запитала жінка.

– Так, – авторитетно відповів юний дегустатор.

– Тоді набирай у ложку солі та підсолюй кашу!

Разом з Іриною хлопчина набрав із миски трохи солі й особисто кинув її в казан.

– Ну, спасибі за допомогу! – подякувала бабуся, розмішуючи варево і примовляючи:

«Ай, ту-ту, ай, ту-ту,
Варим кашку круту,
Підливаєм молочка,
Нагодуєм...»

– Козачка! – закінчив потішку Петя, за що був винагороджений ще однією ложкою каші.

– Ну що, здається каша вже добре посолена, – висловила свою думку Ірина, – а як тобі, смачно?

– Смачно, – підтвердив онук.

– Отже, можна годувати сім'ю?

– Можна, – запевнив Петрик.

Тоді я піду покличу тата й маму, а ти поки що готуйся розповідати їм примовку про сороку-ворону. Пам'ятаєш, як вона годувала своїх дітей?

– Пам'ятаю!

Ірина пішла надвір кликати Данила та Марію до сніданку, а Петя, щоб не осоромитися перед батьками, почав уголос повторювати заданий бабусею віршик. За цим заняттям його й застали дорослі.

– Ну що, готовий розповідати, кому сорока-ворона дала кашку, а кому ні? – з порога запитала Марія.

– Так, – охоче відповів син.

– Тоді розповідай, а ми послухаємо і разом вирішимо, хто ж із нас заслужив їсти кашу.

І Петрик став декламувати:

«Сорока-ворона
Кашку варила,
Діток кормила...»

Потім він підняв вгору руку та став загинати пальці, відзначаючи погладжуванням заслуги, а постукуванням – байдикування воронят:

«Цьому дала – він дрова рубав,
Цьому дала – він воду носив,
І цьому дала – він піч топив.
А цьому не дала – де ти був?
Дров не рубав,
Пічку не топив,
Воду не носив
І кашу не варив,
Пізніше за всіх приходив!»

– Ну, скажи, тату, що ти сьогодні робив, аби заслужити кашу? – з напускною строгістю, втім посміхаючись куточками губ, спитала Марія.

– Я дрова рубав і грубку топив, – відзвітував Данило.

– Ну, як думаєте, заслужив наш тато сніданок? – знову запитала мати, звертаючись у першу чергу до сина, але для порядку оглядаючись на інших.

– Так! – хором підтвердили всі, а Ірина наклала тарілку каші й подала зятеві.

– А ти, бабусю?

– Я кашу варила!

– Ну що, дамо бабусі кашу?

– Так! – почулася дружна відповідь, і ще одна тарілка з кашею знайшла свого їдця.

– А ти, мамо, що робила? – підключилася до вистави Ірина.

– Я свинку годувала.

– Молодець, мамо! – відповіла бабуся. – Напевно, дамо й мамі кашки? – припустила вона.

– Дамо! – дружно відповіли усі.

– А що Петюша робив? Він заслужив кашу? – усміхаючись, запитав батько.

– Я кашу пробував та солив! – з гідністю відгукнувся малюк.

– Ну, як вважаєте, дамо Петі кашу?

– Так! – хором крикнули дорослі, й дитина отримала від бабусі свою порцію.

При цьому Ірина не забула підключити чергову примовку:

«Димиться гарно каша наша,
Сідає Петя їсти кашу,
Добавка буде незначна,
Тому що каша ця...»

– Смачна! – підтвердив Петрик спільну думку, уплітаючи їжу за обидві щоки.

Члени сім’ї задоволено усміхнулися та продовжили трапезу.

Сталін: нещадний батіг

1941 рік, червень. Союз Радянських Соціалістичних Республік. Москва.

23 червня 1941 року керівник Союзу Радянських Соціалістичних Республік Йосип Віссаріонович Сталін прокинувся ближче до обіду в розбитому стані. Залишкові явища вкрай жорстокої психічної кризи, викликаної усвідомленням краху своїх стратегічних планів, вдавлювали тіло в матрац. Спроба відірвати голову від подушки озвалася глухим болем у далеких закутках потилиці, немовби мозок чинив опір будь-якому руху черепа. Незважаючи на це, Сталін змусив себе одразу піднятися з ліжка і пройшов до умивальника. Холодна вода подіяла освіжаюче. Бажаючи посилити ефект, він роздягнувся й кілька хвилин простояв під крижаним душем. Великий фіолетовий махровий рушник з абстрактним малюнком приємно пройшовся по шкірі, залишивши відчуття легкого поколювання та тепла. Після всіх цих процедур політик із задоволенням відзначив, що безвихідь, яка переслідувала його всю ніч, відступила.

«Війна... Війна всупереч усім моїм розрахункам і діям. Несподівана й підступна, нахабна й катастрофічна... Мабуть, це найстрашніша трагедія в моєму житті, – міркував він, – і це треба визнати. Події розгортаються за найгіршим сценарієм. Одночасно зруйнувалася вся звична система координат, котра так довго і вперто вибудовувалась та здавалася такою міцною. Соромно зізнатися, але доба поза цією системою вибили мене з колії, перетворили на безвольного психопата. Слава Богу, зараз хоча б немає вчорашнього гидкого стану паніки й приреченості, який так несподівано захлеснув все моє єство, паралізував думки та почуття. І цим потрібно негайно скористатися».

Залізний Коба розкурив люльку, випустив кілька клубів густого диму... З кожною затяжкою до нього поверталася впевненість у собі.

«Скільки разів я ходив по лезу бритви, скільки разів перебував між життям і смертю, – однак завжди виживав, – підбадьорював себе політик. – Мало того, кожен критичний епізод виводив мене на новий, більш високий рівень. Адже недарма навіть Ілліч називав мене наркомом із надзвичайних ситуацій!»

Йосип Віссаріонович пройшов у свій робочий кабінет, наказав відключити всі засоби зв'язку й нікого до себе не пускати: зараз він повинен наодинці з собою, тверезо і поклавши руку на серце, оцінити ситуацію.

«Сьогодні в моїх руках незрівнянно більші можливості та

ресурси, ніж будь-коли раніше: це моя перевага, – констатував керівник СРСР. – Але, як виявилося, це ж саме – і мій недолік, який виразився в самовпевненості й самозаспокоєності. Цей недолік проступив у існуючому нині державному устрої та привів до катастрофи, – Сталін сконцентрувався, зводячи воєдино свої думки, емоції та інтуїцію. – Отже, потрібно створити нову, воєнну конструкцію влади, в якій проявлятимуться лише мої переваги», – оформив він остаточний висновок і почав обмірковувати цю конструкцію.

...

Секретар ЦК ВКП(б) перебував у своєму кабінеті вже понад п'ять годин. Хоча зі сторони поведінка політика могла виглядати як байдикування, насправді йшлося про прийняття визначальних стратегічних рішень, котрі мали схилити чашу терезів на його користь.

«Так, тепер, в момент ухвалення ключового рішення, я повинен гранично чесно й холоднокровно підвести риску під минулим, – подумав він. – Я зобов'язаний знайти в ньому та впровадити у життя ефективні уніфіковані механізми досягнення військових перемог, придатні для застосування на будь-якій ділянці. І одночасно потрібно вирвати з коренем із державного організму всі сумнівні й неоднозначні методи роботи».

Сталін змусив себе, тепер уже без емоцій, вибудувати в ранжований ряд основні власні перемоги: ніша в партії, Царицин, Юденич, пост генсека, створення СРСР, Троцький, індустріалізація, розгром п'ятої колони.

«Які спільні риси всіх цих успішних кампаній? – знову і знову запитував політик. – Чітке визначення стратегічної мети? Раціоналізм? Жорстока сила волі? Кадри? Цілеспрямованість? Правильний вибір ключової ланки? Особисте керівництво процесом? Концентрація всіх можливих засобів для досягнення результату? Суворий контроль?

Керівник величезної держави перебирав варіанти. У мозку вибудувалася таблиця, що складалася з його досягнень, з одного боку, і чинників, котрі призводили до перемоги, з іншого. Подумки проставивши "плюсики" на перетині рядків та стовпців, Сталін виявив, що в усіх проаналізованих перемогах він спирався на нещадну силу волі й концентрацію засобів на результат. Інші складові були задіяні у переважній кількості випадків, але не завжди.

«Отже, – підсумував політик, – на чільне місце потрібно поставити саме ці фактори: адже вони ефективно працюють у будь-яких умовах».

Він узяв чистий аркуш паперу і, залишивши зверху місце для заголовка, акуратно записав таку знайому ще з громадянської війни фразу:

«1. Нещадно викорінювати всі випадки капітуляції, дезертирства, непрофесіоналізму та саботажу, – потім подумав і додав: –

Застосовуючи надзвичайні заходи!»

Сталін сприймав навколишній світ у чорно-білому кольорі. Так само він поділяв і людей, країни, дії, думки, все навколишнє, визнаючи в цих явищах лише дві вичерпні категорії: "свої" та "чужі".

До "своїх" вождь зараховував усіх тих і все те, що на момент прийняття рішення знаходилося в його владі, або сприяло її зміцненню. "Чужими" ж у його розумінні були всі інші й усе інше.

Власну роль, як стратега, Йосип Віссаріонович бачив у організації такої системи влади, яка б змушувала кожного зі "своїх" окремо і всіх їх разом ефективно працювати на межі можливостей для реалізації задуманого ним стратегічного плану. А сам наріжний стратегічний план полягав у всілякому збільшенні кількості та якості "своїх" за рахунок примусу "чужих" ставати "своїми", з одночасним знищенням, або в крайньому випадку, нейтралізацією тих, хто не піддається.

«"Своїх" у мене досить багато, однак перший же день війни показав відсутність серед них належної організації та координації, – констатував Сталін. – Крім того, всередині цих "своїх" пригрілася достатня кількість дурнів, причаїлися зрадники, а значить, від цієї нечисті потрібно якнайшвидше позбутися: адже нову систему владних взаємин можна побудувати, тільки не боячись про власний тил».

Чоловік знову звернувся до аркуша паперу і рішуче написав:

«2. Негайно нейтралізувати всіх шпигунів та потенційних ворогів».

Секретар ЦК ВКП(б) підняв очі до стелі й перед його уявним поглядом промайнули образи колишніх соратників, які на повірку виявилися зрадниками... Він відчув, як до лиця прилила кров, а крізь звичний стан настороженості проступила лють.

Так, він теж довгий час помилявся, йдучи на поводу у цих ленінсько-троцькістських посіпак, які вважали можливим експорт революції за допомогою фінансування зарубіжних антиімперіалістичних організацій. Саме через цих балакунів за кордон, як вода в пісок, пішли колосальні засоби, котрі можна було пустити на озброєння. А час? Втрачені роки! І як саме цього часу зараз не вистачає... Потрібно було відразу ж після перемоги над Троцьким знищити все це пустопорожнє поріддя, яке тільки й здатне, що повторювати на різні лади за старими вождями сумнівні ідеї, котрі давно зжили себе. Слава Богу, хоч нині вони не плутаються під ногами, не тягнуть у різні боки, як лебідь рак і щука.

«Стоп! – наказав собі Сталін. – Я не можу скочуватися до емоцій, це неприпустимо. Натомість доцільніше зробити висновок зі своїх же прорахунків».

Він набив трубку тютюном і, не поспішаючи, розкурив її. Вставши з-за столу, Йосип Віссаріонович став походжати по кабінету,

спостерігаючи, як клуби сизуватого диму один за одним розчиняються в повітрі. Усі ці маніпуляції заспокоювали. Закінчивши палити, він сів за стіл і зосередився.

«А тепер слід визначитися із розстановкою та концентрацією сил і засобів», – продовжив свої міркування політик.

Перед його поглядом постали неосяжні простори країни. В голові склалася фантасмагорична картинка, котра складалася з перемішаних у якомусь химерному співвідношенні міст, військових частин, лісів, танків, людей, річок, заводів, партосередків, полів, складів і ще багато-багато чого, що для нього уособлювало собою СРСР.

Деякі об'єкти він знав, як свої п'ять пальців, інші уявляв так, ніби бачив на власні очі, проте більша їх частина була для нього чимось ірреальним, таким, чого партійний лідер ніколи не бачив і навіть не мав гадки про те, що вони собою являють. Замість останніх у мозку існували абстрактні категорії, основними характеристиками яких були функції або продукти, котрі ці категорії продукували на виході. Саме ці незнайомі та малозрозумілі складові країни здалися йому в цей момент причиною невдач: адже він покладався у керівництві ними на інших людей, а ті мають таку огидну здатність робити все не так.

Сталін скривився, уявивши собі ту межуючу з хаосом плутанину, в якій, якщо вірити наявним даним, зараз знаходилася країна.

«Як я міг допустити таке?! – знову збився на самокритику Йосип Віссаріонович. – Невже розслабився, знизив вимогливість?

Він вкотре спинив себе, а потім зусиллям волі спробував загнати емоції в контрольоване русло.

«Так, розслабився, так, довірився ідіотам, так, послабив контроль, так, переоцінив свої здібності, – чесно зізнався лідер СРСР. – Але нині потрібне не самобичування, а виправлення помилок».

Сталін ще раз обдумав існуюче становище з керованістю і, ретельно виводячи літери, записав наступні пункти:

«3. Вибудувати чітку вертикаль влади відповідно до законів воєнного часу, без дублювання, проте з жорстким контролем виконання.

4. Визначити відповідальних за основними напрямками роботи, – продовжив він викладати свої думки, а потім, роблячи невеликі паузи на обмірковування, додав такі підпункти:

- армія;
- кадри;
- евакуація;
- розвідувально-диверсійна діяльність;
- літаки;
- танки та артилерія;
- боєприпаси;
- тил;
- пропаганда;

- іноземна допомога».

Переглянувши написане, керівник повільно розгладив вуса, відклав олівець убік.

– Армією та кадрами я займуся сам, – уже вголос рішуче промовив він, – і я зможу організувати все так, що у цих кадрів не буде іншого виходу, як тільки на повну котушку виконувати всі перелічені мною пункти. Тепер бірюльки скінчилися. Тепер – війна, і вже по-справжньому "хто – кого"! Жодних пряників, які можна або з'їсти, або лише скуштувати, або відсунути вбік! Тільки батіг, нещадний та караючий! Перевірений на практиці всім моїм, і не тільки моїм, життям!

Сталін зловісно посміхнувся й натиснув на дзвінок. Тут же до кабінету заглянув його секретар Поскрьобишев.

– Зберіть членів Політбюро та Бюро Раднаркому на вісім вечора, – розпорядився керівник держави.

Поскрьобишев відразу пішов, а Йосип Віссаріонович узяв зі столу трубку і знову приступив до ритуалу її набивання й розкурювання.

Проблема НКВС-ників

1941 рік, серпень. Томаківка.

"Воронок" Запорізького обласного НКВС уже протягом години шукав у селищі Томаківка вулицю Радянську, але ніяк не міг знайти. Це був не підвідомчий населений пункт, а щодо часу – вже близько 11-ї години ночі. І більшість людей після спекотного трудового дня умиротворено спали. Непримітну, нещодавно перейменовану на «Радянську», вулицю, більше схожу на зубожілий провулок, у цьому величезному селищі мало хто знав. Принаймні, з того десятка місцевих жителів, яких представникам держбезпеки вдалося зустріти в Томаківці, ніхто не зміг або не захотів направити їх за адресою, що значилася в ордері на арешт. А прізвище ворога народу начальство наказало не розголошувати.

За останні хвилин 20 вулиці повністю спорожніли. Двічі співробітники НКВС заходили в двори, стукали у вікна та просили до смерті переляканих господарів вказати дорогу. Однак у відповідь одна стара взагалі не змогла сказати жодного слова, а мужик наполегливо повторював, що він бідняк і член колгоспу, а все його майно перебуває в колгоспній власності.

Врешті роздратовані НКВС-ники зовсім утратили надію знайти потрібний будинок, розвернули машину і, тихо спіймавши облизня, поїхали назад.

– Нічого, завтра приїдемо вдень та з новішою картою селища, – вирішили вони.

"Воронок" бадьоро котився центральною вулицею. Раптом фари вихопили на узбіччі бредучого старигана, якому, мабуть, не спалося.

– Пригальмуй, запитаємо ще у цього: чим чорт не шуткує, – дав шоферові команду лейтенант держбезпеки, котрий керував операцією і сидів на місці пасажира.

Машина рипнула колодками й зупинилася поруч зі старим.

– Діду, де вулиця Радянська? – з місця в кар'єр запитав лейтенант.

Побачивши "воронок" та форму НКВС, дід спочатку страшенно перелякався. Ноги самі собою зупинилися й стали, як ватяні. В остовпінні він тупо, з виразом жаху на перекошеному обличчі, дивився на офіцера.

– Та не бійся, діду! Твої старі маслаки нам не потрібні. Ми тільки хочемо дізнатися, де вулиця Радянська. Скажи, де вона – і ми поїдемо далі… Ну? – підбадьорливо та з сарказмом усміхнувся лейтенант.

Заспокійливі слова справили свою дію, і старий спробував древніми мізками прокрутити сказані офіцером фрази у зворотному порядку. Перше, що він зміг збагнути, так це те, що варто йому вказати дорогу – і вони поїдуть. Зраділий, дід одразу ж показав вулицю, на якій жив і сам:

– Так ось же вона, через три будинки ліворуч. Їдьте сюди. Ось вона!

Машина рушила в указаному напрямку, а стариган стрімголов, забувши про свою старість, кинувся геть у протилежний бік та зник в найближчому провулку.

Арешт

1941 рік, серпень. Томаківка.

Пізнім серпневим вечором у будинку Шаблів панував тривожно-метушливий настрій: батьки готували Петра в дорогу.

– Направлення на роботу не забув? – вкотре діловито перепитав батько. – Паспорт? Гроші? Приписне свідоцтво? Зараз війна – будь-якої миті можуть мобілізувати. Потрібно мати при собі всі документи.

Петро знову перевірив свої папери: все на місці. Тим часом мати принесла з комори згорток:

– Візьми ще сала: мало що – знадобиться, – жінка глянула на сина зі змішаним почуттям любові, жалості та якоїсь приреченості.

Вона простягла вперед загорнуті в пергаментний папір продукти, але не витримала і розплакалася. Потім, зрозумівши недоречність своїх сліз, зніяковіла та почала через силу усміхатися, спішно витираючи обличчя тильною стороною долоні. Петро підійшов до матері, ніжно притяг її до себе й поцілував, допомагаючи обтирати щоки.

– Все нормально, мамо, все добре, – ласкаво умовляв він. – Я їду на роботу, буду вчителювати. Це зовсім недалеко, і я приїжджатиму.

Місцем призначення був не такий вже й далекий Кам'янсько-Дніпровський район Запорізької області. І якби поїздка трапилася в мирний, спокійний час, – нічого, крім радості, вона б не принесла. Проте йшла війна, яка підбиралася вже зовсім близько. Тому майбутнє ставало невизначеним. Саме ця невизначеність привносила щемливе занепокоєння у думки та почуття всіх членів сім'ї.

Пестячи і гладячи матір, Петя й сам перейнявся жалістю до неї, до батька, до їхньої спільної, чомусь такої недолугої долі. Сльози матері розбурхали душу; грудка підступила до горла. Щоб не заплакати, він легенько відсторонився від матері, посміхнувся.

– Піду покурю, – стримуючи емоції, поспішно сказав хлопець, узяв пачку цигарок та вийшов надвір.

Кілька кроків у темряву – і молодик зупинився, прислухаючись. Зяюча тиша ночі опустилася йому на плечі, огорнула тіло, проникла в саму душу. Боячись порушити цю величну безмовність, він обережно присів на ґанку, вдихнув на повні груди свіже повітря, що вже відпочило від денної спеки, підняв очі до неба. Яскраві зірки урочисто сяяли у вишині. Серед тисяч далеких світів особливо вирізнялася своєю красою й таємничістю Велика Ведмедиця. Думка жваво ковзнула в ту невідому, загадкову, нескінченну далечінь і загубилась у ній.

Петро, 1941 рік

– Вічність… – ледве чутно пробурмотів Петро. – Всесвіт завжди був і завжди буде, незалежно від нашого існування.

Раптом десь у сусідньому дворі загавкав собака; у відповідь йому на іншому кінці вулиці розкотисто й жалібно завив другий, потім третій. Бадьорий вітерець прошурхотів по кронах дерев. Відкликнувшись на його завзяття, стигле, наливне яблуко зірвалося з гілки, глухо вдарилося об землю, трохи прокотилося по ній і застигло біля ніг Петра. Зовсім поруч у траві заграли свою одноманітну скрипкову партію коники, а в хліві, рохкаючи, заворушилося порося. Ніби за сигналом невидимого диригента, оркестр живих істот дружно взявся виконувати звичну, сумбурну й так різко контрастуючу з вічністю какофонію буття.

«Навіщо все це? Собаки, дерева, коники, свині, люди? У чому сенс метушні, якщо є велична вічність? – Петро вкотре ставив собі це питання і не знаходив відповіді. – Так треба, так необхідно творцеві вічності. Ця метушня – невід'ємна складова частина вічності», – підсумував він.

Рум'яне яблуко, яке щойно впало, підлесливо лежало біля самого носка черевика. Молодий чоловік підняв його, нашвидкуруч витер долонею й різко вгризся в ароматну, кисло-солодку м'якоть. Скуштувавши земного плоду, він знову поринув у суєту буття, звернувся до своїх сьогоднішніх переживань, своїх сподівань та планів, котрі раптом стали синхронно один за одним валитись під ударами долі.

«Ну, що ж, наступний пункт – Першотравнева середня школа Кам'янсько-Дніпровського району. Працюватиму там учителем. У

сьогоднішній ситуації – це дуже непоганий варіант. А далі – що Бог дасть», – подумав Петро.

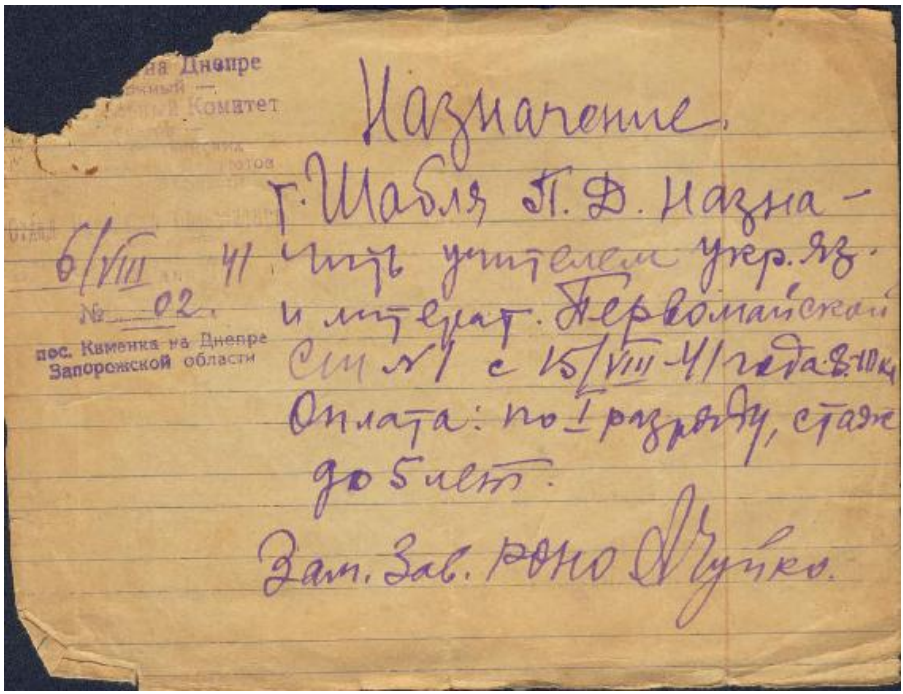

Направлення Петра на роботу

Потім закурив, прокручуючи в голові план дій на завтра. Клуби тютюнового диму, схожі на сірих, ліниво-примарних кажанів, то з'являлися, то розчинялися перед очима, резонуючи з такими ж сірими та нечіткими думками про майбутнє.

Докуривши цигарку, хлопець рішуче встав, зайшов до хати й запакував у чемодан згорток, підготовлений матір'ю. Потім розсовав по кишенях документи та гроші.

– Пора лягати, – сказав молодик, звертаючись до розгублених батьків, що сиділи за столом, – завтра рано вставати.

Він підійшов до мами й тата, обійняв і поцілував обох, потім зняв із себе сорочку та штани.

– Лягайте, а я ще збігаю на вулицю, – підбадьорливо промовив Петя і вийшов.

Впевненими кроками він ступав майже невидимою, але такою до останнього камінця відомою стежкою до туалету. Тривожні думки ні на мить не полишали його, ятрили душу приторно-щемким присмаком невідомості.

Петро звичним рухом відчинив дверцята старої дерев'яної вбиральні. Тієї ж миті на обидві його руки разом навалилися двоє

мужиків у формі, що невідомо звідки взялися. Одночасно третій вискочив із туалету та приставив пістолет до грудей Петра.

– Руки вгору! – несамовито закричав четвертий, тримаючи гвинтівку напоготові.

Як би Петро не хотів, він не міг виконати цієї команди, оскільки на його руках, намагаючись викрутити їх, повисли двоє здоров'яків.

Тим часом п'ятий співробітник НКВС підбіг до нещасного ззаду, збиваючи його з ніг різкими підсічками.

Петро впав обличчям у землю. Всі разом правоохоронці зуміли скрутити йому руки за спиною та начепити на них кайданки.

– Встати! – скомандував лейтенант держбезпеки, командир групи захоплення. – Обшукати! – продовжив він після того, як Петро підвівся.

У той час, коли четверо НКВС-ників, стоячи півколом, тримали арештанта під прицілом, п'ятий здійснював обшук, люто шарячи у бідолахи в трусах.

– Нічого! – доповів він начальнику після завершення своєї справи.

Лейтенант із полегшенням перевів дух.

– Громадянин Шабля Петро Данилович? – спитав він, перейшовши, нарешті, до формальностей.

– Так, – коротко прохрипів полонений.

– Вас заарештовано за підозрою в контрреволюційній діяльності та шпигунстві з метою повалення соціалістичного ладу, – продекламував представник влади стандартну, заучену багаторазовим вживанням фразу. – Ось ордери на Ваш арешт і обшук. Пройдіть до будинку, нам необхідно провести слідчі заходи.

Саме у цей момент на крики вибігли батьки. Перелякані та приголомшені, вони смирно, в одній спідній білизні, стояли на певній відстані від того, що відбувалося.

– Ви батьки заарештованого? – запитав лейтенант у Данила й Марії. – Покажіть нам речі Вашого сина, – не чекаючи відповіді, зажадав він. Потім першим відчинив двері до приміщення і, розмахуючи пістолетом, примусив усіх зайти всередину.

Матір із батьком слухняно виконали наказ.

Під час обшуку було вилучено: паспорт ШЗ-194301; диплом про закінчення пединституту; призначення на роботу від 6/VIII-41 N 02; направлення на роботу; студентське посвідчення; сім аркушів. Протокол було складено оперативно. Після його підписання учасниками затримання та понятими, Петра заштовхали у "воронок".

– Про подальшу долю затриманого можете дізнатися в Запорізькому управлінні НКВС, – оповістив убитих горем батьків лейтенант держбезпеки, залазячи до кабіни.

Несамовито завив мотор, і потворний "чорний ворон", який наводив жах на все населення СРСР, повіз Петра з рідного гнізда на сім

довгих років.

Кулінар

1924 рік, березень. Томаківка.

Ледве прокинувшись і розплющивши очі, Петрик зрозумів, що на кухні відбувається дещо цікаве: його ніс відразу вловив приємні їстівні запахи, а це буває, коли бабуся готує щось смачненьке. Не гаючись, хлопець зіскочив із ліжка, швидко напнув штани й сорочку, а потім стрімголов кинувся на кухню.

– Бабусю, що ти робиш? – випалив він з порога.

– Доброго ранку, онучку! – через пару секунд усміхнулась у відповідь Ірина.

Вона вичікувально поглядала на хлопця, всім своїм виглядом ніби пропонуючи йому відповісти на вітання та водночас продовжуючи працювати білими від муки руками.

– Доброго ранку, бабусю! – не дуже голосно вигукнув Петя, а потім все-таки повернувся до головного питання, яке його цікавило: – Чим це так смачно пахне?

– Смачно пахне ваніллю і корицею, – пояснила жінка. – Хочеш понюхати?

– Так!

Хлопець підбіг ближче й ухопився за бабусин фартух. Ірина обтрусила руки, обтерла їх ганчіркою, а потім узяла з полиці одну з банок і показала онукові:

– Це кориця, понюхай.

Вона відкрила кришку та піднесла банку до Петрикового обличчя. Той уткнувся носом у ємність і з діловим виглядом заходився втягувати в себе повітря.

– Добре пахне! – з виглядом знавця констатував він.

– А це ваніль, – продовжувала навчати Ірина, здійснюючи аналогічні операції з іншою банкою.

Хлопчик повторив процедуру обнюхування, а потім розгублено запитав:

– То вони що – різні?

– Хто? – не зрозуміла Ірина.

– Банки, – пояснив своє запитання Петя.

Нарешті до жінки став доходити сенс питання.

– Банки однакові, а ось приправи всередині банок – різні та по-різному пахнуть, – пояснила вона малюкові його відчуття.

До цього моменту Петрик навіть не підозрював про існування спеціальних речовин для надання запаху, а тим більше, що вони по-

різному пахнуть. Тепер ця частина його сприйняття дійсності набула відчутних рис, і дитина негайно пішла далі шляхом пізнання світу:

– А що таке приправи? – продовжив хлопчик своє звичайне обсипання дорослих питаннями.

– Це такі сушені трави чи речовини, котрі добре пахнуть або смачні. Їх додають у різні страви.

– А чому ти додаєш приправи в банки, а не до страв? – не вгамовувався Петя.

– Та ні, в банках приправи просто зберігаються, а додають їх у харчові страви, тобто в їжу, – у борщ, котлети, булочки, щоб вони були смачнішими та краще пахли.

– А зараз ти у що їх додаватимеш?

– Я вже додала і корицю, й ваніль у тісто, – запевнила Ірина, – відчуваєш?

Жінка підсунула тісто до краю стола, біля якого стояв онук, і той, розмістивши носа ближче до пружного, покритого білим борошняним пилом шматка, спробував розпізнати в ньому вже знайомі запахи.

– Так, відчуваю, – оцінив свої сприйняття Петрик, – а навіщо тобі тісто?

– Із тіста я хочу зробити булочки, шанежки й пасочки.

– Я теж хочу робити булочки! – безапеляційно заявив хлопчик.

– Тоді давай ти допоможеш мені місити та розкачувати тісто, а я з нього ліпитиму і пектиму різні смачні штуки! – запропонувала Ірина.

– Давай!

Бабуся поставила онука на дебелий стілець, котрий стояв біля торця столу, з таким розрахунком, щоб хлопчикові було зручно поводитись із тістом, а потім відірвала йому невелику грудку.

– Я вимішуватиму свій шматок, а ти – свій: разом ми швидше впораємося, – запевнила вона. – Дивись, як я роблю, і повторюй за мною.

Малюк, поглядаючи на наставницю, з азартом почав теребити свою грудку. Він вивалявся в борошно буквально з ніг до голови. Бабуся ж тільки посміювалася та підбадьорювала онука, сама енергійно місячи тісто і примовляючи:

«Тісто добре місимо!
Тісто тиснемо, мнемо!
Для Петюші ми із тіста
Гарних булок спечемо!»

Через деякий час Петя почав вторити Ірині, проговорюючи примовку разом із нею. Нарешті тісто було готове.

– Здорово ми з тобою попрацювали, – підбила підсумок роботі жінка, – але дуже втомилися. Правда? Фух!

Театральним жестом вона витерла піт із чола тильною стороною долоні, а онук відразу ж, як папуга, повторив її рухи.

– Так, втомилися... Фух! – підтвердив він.

– Тоді давай відпочинемо.

На стілець, що слугував Петрикові підставкою, бабуся поставила невеликий чурбак і посадила на нього хлопчика, заодно обтираючи рушником його обличчя від муки. Потім сама сіла на табуретку й разом із онуком почала декламувати черговий віршик:

«Ми втомилися, спітніли:
Працювати ми хотіли!
Нині ж спочиваємо –
Сидимо й співаємо!»

Кілька разів повторивши примовку та переконавшись, що хлопчина твердо її запам'ятав, Ірина перейшла до наступного номера програми:

– Ну що ж, віршик розповіли, а тепер – заспіваймо, як і сказано у віршику.

Вона розправила плечі й затягла свою улюблену пісню:

«Дивлюсь я на небо – та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, Боже, ти крила не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав».

Голос у Ірини був гарний та глибокий. Співала вона натхненно, тож Петя заслухався. Під кінець він спробував підспівувати, втім наразі це у нього виходило поганенько.

– Нічого – ще навчишся! – заспокоїла бабуся. – А тепер давай робити з тіста булочки, шанежки й пасочки. Ти що ліпитимеш?

– Булочки!

– Ну, давай ти – розкочуй тісто, а я формуватиму з нього булочки, – запропонувала жінка, подаючи онукові невелику качалку.

– Ні, я хочу ліпити булочки! – запротестував хлопчик.

– Добре, – погодилася Ірина, – спочатку вдвох розкочуємо тісто, а потім – разом ліпимо булочки, шанежки та пасочки.

– Гаразд, – пішов на компроміс малий.

Команда з онука й бабусі знову взялася за роботу, паралельно розповідаючи потішку:

«Ліпимо ми пасочки,
Кругленькі як личко!
А дістанемо з печі
Смачненькі куличики!»

Ірина вміло і швидко розправлялась із тістом, заодно підтримуючи ентузіазм малюка та переконуючи його в тому, що це саме він зробив такі гарні булочки, шанежки й паски, а бабуся лише трохи їх підправила.

Відчувши, що хлопчик досяг емоційного піку, вона акуратно заспокоїла його, переключивши увагу на іграшки, котрі занудьгували у

кутку. А сама, засунувши лист із кондитерськими заготовками в духовку, взялася за чищення картоплі.

...

До урочистої роздачі свіжоспечених булочних виробів були скликані всі домашні. Велике блюдо з випічкою стояло посеред столу. І звичайно ж, "родзинкою програми" були найкрасивіші та найсмачніші булочки, шанежки й паски, виліплені новоявленим "кулінаром".

І мама, і тато, й бабуся на всі лади розхвалювали Петрикові вироби, захоплюючись їхньою рум'яною скоринкою та дивовижною, схожою на казкових звірят, формою.

А сам "майстер" лише посміхався. Він не міг відповісти на похвали, оскільки за обидві щоки уплітав витвори власного – в цьому малий не сумнівався – кухарського мистецтва.

Розстріл

1941 рік, вересень. Південноукраїнський степ.

Колона етапованих, без води та їжі вже майже добу безупинно, прискореним маршем просувалася на схід, намагаючись вислизнути з пащі німецьких механізованих клинів.

Начебто відчуваючи наближення осінньої негоди, шалені сонячні промені прагнули наостанок показати всю свою силу, та так, щоб оці люди, котрі уявили себе вершителями історії, благали Господа, випрошуючи послати їм ковток води. А глибоко байдуже, невблаганне, нескінченно-синє небо, трохи прикрашене на горизонті декількома пухнастими хмаринками, наче висмоктувало з нещасних арештантів останні соки. Тягуча, густа слина гидко склеювала все у роті. Коли Петро піднімав голову до неба, йому здавалося, що іще трохи – і цей цинічно-прекрасний вакуум поглине саму його душу, забравши її в недосяжно-далеку височінь вічності.

Десь поруч гуркотіли гарматні залпи. Рівні, як стіл, без єдиного деревця величезні поля спонукали німецьких льотчиків прямувати до будь-якої цілі, котра з'являлася на фоні цього одноманітного пейзажу.

Два рази змучені, перелякані люди піддавалися кулеметним атакам юнкерсів, що повертались із завдання й наостанок вирішували витратити решту патронів. За командою керівника групи – сержанта держбезпеки Ароськіна – всі кидалися врозтіч. Однак незважаючи на це, близько двадцяти людей, включно з військовими, загинуло від куль німецьких стерв'ятників. Приблизно стільки ж було страчено охороною. Розстрілювали всіх, хто отримав серйозні поранення, та тих, хто не міг іти.

Почастішали спроби озвірілих, збожеволілих від спраги зеків підібрати кавунові кірки, що валялися обабіч дороги, або напитися з калюжі, яка знаходилася поруч. І якщо в перших, хто наважувався кинутися до калюжі, НКВС-ники просто стріляли, то тепер ситуація раз у раз виходила з-під контролю.

Вчергове побачивши поверхню невеликої калюжі, що блиснула на сонці, буквально всі ув'язнені атакували це жалюгідне джерело води, не зважаючи ні на страх смерті, ні на відчайдушні окрики й пальбу охорони. Вони стали шалено боротися та битися за право припасти до цієї цілющої вологи.

Петро добіг до калюжі серед перших, але кілька людей уже лежали в ній, жадібно хлебчучи й не даючи можливості напитися іншим. У люті Петро схопив одного з них за одяг, відкинув на кілька метрів

убік, упав на його місце, і рот нестримно злився з водою. Пив він несамовито. В перші кілька хвилин хлопець не відчував нічого, крім змішаного почуття захоплення, насолоди та радості від вгамованої спраги. Тільки коли замість води він відчув у роті мул, усвідомлення того, що відбувається, поступово почало повертатися до нього. Арештант зрозумів: вода закінчилася, а він лежить у багнюці, придавлений купою людських тіл. Поступово те, що води в калюжі більше немає, почало доходити до більшості в'язнів, і вони один за одним стали сповзати з гори тіл та відходити вбік.

Тим часом сержант держбезпеки, який командував цими людьми, що перетворювалися на звірів, гарячково думав над тим, як утримати натовп у покорі. Однак скільки він не намагався знайти ефективний вихід, на думку не спадало нічого кращого, ніж ввергнути ув'язнених у панічний, тваринний страх, ще сильніший порівняно з почуттям спраги.

«Так, це єдино можливий дієвий метод», – підсумував Ароськін і негайно перейшов до рішучих кроків.

– Громадяни ув'язнені! – пророкотав він похоронним голосом. – Вами допущено непокору охороні. Ті, хто залишилися біля калюжі, першими покинули стрій і, отже, є призвідниками цього безладу; за законами воєнного часу вони підлягають розстрілу. Наказую охороні відвести призвідників на десять кроків убік та виконати вирок. Доводжу до відома всіх, що я не потерплю свавілля й саботажу. І надалі у разі непокори, крім убитих при спробі втечі, охорона щоразу розстрілюватиме ще 10 призвідників.

Потім сержант звернувся до своїх підлеглих:

– Васильєв, Зельдін, Федоренко, Квакуша, Кріпак! Відвести порушників порядку на десять кроків убік і виконати вирок!

Названі НКВС-ники, тримаючи гвинтівки напоготові, рішуче рушили в бік "призвідників", які на той час саме підвелися. Останніх було п'ятнадцятеро. Петро стояв ближче до лівого краю групи. Він чув слова сержанта, і в ньому відчайдушно боролися почуття ейфорії від приливаючої до організму води та страху перед підступаючою смертю.

– Організатори безладу, – звернувся Ароськін до брудних, мокрих переляканих людей, – за невиконання наказу за законами воєнного часу ви засуджуєтеся до розстрілу. Відійти на десять кроків праворуч і вишикуватися в шеренгу! – тримаючи револьвер у зігнутій руці, він указав нещасним на місце, куди вони мали стати.

Петро серед приречених побрів на місце, вказане сержантом. До нього почав доходити сенс того, що відбувається. Стало страшно й моторошно. Раптом почуття безвиході захопило всю істоту Петра. За кілька секунд шляху до місця розстрілу в голові промайнуло все життя: найкращі, яскраві та барвисті моменти його короткого буття феєрверком пронеслися у свідомості.

«Чому так швидко все закінчується? Це несправедливо! У мене

ще стільки сил і енергії. Хіба для того я з'явився на світ, щоб так абсурдно й безглуздо померти в 21 рік?» – питання без відповіді, перемішані з найсильнішими емоціями страху, розгубленості та жалю до себе, до свого загубленого життя лавиною захльостували мозок і всю істоту Петра. Очі налилися сльозами; самі собою два тоненькі струмочки потекли по щоках.

Розстріл

– На коліна, саботажники! На коліна! – різкий голос сержанта держбезпеки пролунав як гуркіт грому серед ясного неба, а його невблаганний лютий вигляд свідчив про неминучість розправи. – Зайняти вихідну позицію для виконання вироку! – звернувся він до НКВС-ників. Ті стали в ряд навпроти засуджених. – Ціль ся!

Петро разом із рештою опустився на коліна. Його руки доторкнулися до степової трави. Він зірвав одну рослину, почав жувати сухе стебло й відчув у роті трохи гіркуватий трав'яний присмак. Потім глянув у нескінченне синє небо, згадав, як в юності, так само зливаючись із цією блакиттю, мріяв про служіння своїй улюбленій Батьківщині. Не встиг... Не дали... За що?! Сльоза знову покотилася по щоці.

– Вогонь! – скомандував Ароськін.

Гримнув залп і в'язень, котрий стояв навколішки біля Петра, замертво клюнув землю. Впали ще троє людей в інших місцях шеренги.

– Заряджай! – продовжував командувати сержант держбезпеки. – Ціль ся!

Раптом дунув свіжий порив вітру. Після страшної спеки приємна прохолода пробігла по шкірі, ледь розтріпала злипле волосся. Легким

зябцем заколихалася степова рослинність. Криваво-червоне сонце, що наближалося до горизонту, байдуже дивилося на мишачу метушню людей. Петро перевів погляд на групу НКВС-ників. Націлена на нього гвинтівка вказувала багнетом прямо в груди. Петро зирнув у дуло.

«Невже грубий шматок свинцю зможе зруйнувати, назавжди знищити мою єдину в світі, таку прекрасну, унікальну та рідну, неповторну, тонку й чутливу душу? Ні! Це абсурд! Душу може знищити тільки така ж високоорганізована, але зла субстанція. Це може зробити тільки душа диявола... Ні, все, що відбувається, – неправда, міраж, поганий сон! Насправді цього просто не може бути!» – переляк, страх, жага до життя, мерехтливі думки: все перемішалося в єстві Петра, величезною прозорою чорною кулею затьмаривши свідомість.

Перебуваючи у стані афекту, він відчув, ніби відривається від дійсності, піднімається над цією суєтою, здіймається в сріблясту сяючу височінь. Там, унизу, на колінах стоїть його тіло. А його суть, його душа, яка перебуває на порозі вічності та вкушає красу єднання зі святим духом, із сарказмом спостерігає зверху за тим, що відбувається. Погляд звернувся до прекрасного світіння, котре виходило з небес.

«Кинути все і летіти, мчати до цього чарівного манливого світла, де так добре, красиво та спокійно, де велична чистота вселенської мудрості прийме мене у своє лоно, нічого не вимагаючи натомість!» – майнула рятівна думка.

Але що це? Раптом Петі непереборно, нестримно захотілося знову злитися зі своїм тілом, і душа одразу ж кинулася назад, до своєї плоті і ввійшла в неї, злилася з нею, відчувши короткий, ледве вловимий, втім такий чудовий момент екстазу.

Петро стрепенувся. Гвинтівка продовжувала зирити у груди. Проте йому не було страшно. Тепер він знав, що його душа не може померти – це неможливо! Його суть, його дух, а отже, і він – безсмертні! Захоплення від вражень єднання з вічністю, від відчуття себе як частинки нескінченно великого божественного духу, захлеснуло істоту Петра. Він із викликом уперся своїми чистими синьо-зеленими очима в очі людини, котра цілилася в нього; військовий не витримав погляду й відвів очі убік.

«А може, диявол – це сержант?! Побачимо, що він зможе протиставити набутій мною душевній силі», – подумав Петро.

Але вдивившись у вираз обличчя керівника групи, він за маскою непохитності раптом виявив загнаного в кут звірка, який вимолює прощення у Господа Бога.

Ароськін підняв руку, даючи знак НКВС-никам приготуватися до залпу... Однак Петро посміхався: він осягнув найвище знання і більше не вірив у здатність цих жалюгідних лицедіїв самостійно вершити долі.

– Відставити! – з полегшенням сказав сержант. – Цього разу вас помилувано, але у випадку повторного саботажу пощади не буде!

Зайняти місця у хвості колони та продовжувати рух, – а потім, звертаючись до всіх, додав: – Приблизно за дві години шляху ми досягнемо пункту призначення – залізничної станції, в якій має бути вода. Там усі зможуть напитися. Проте щоб не потрапити до лап німців, треба йти швидко, без зупинок. Не робіть фатальних помилок, не змушуйте мене вживати крайніх заходів. Кроком руш!

Колона посунулася далі. Тільки після кількох сотень метрів шляху до Петра почало повертатися звичне відчуття цілісності всього організму. Поступово він відчув, що у кількох місцях тіло страшенно болить: це забої – наслідки боротьби за воду біля калюжі. Але то були такі дрібниці порівняно з насолодою від угамованої спраги.

Налякана німецькими літаками, близькими відлуннями боїв та критичною ситуацією з дисципліною, охорона через кожні дві-три хвилини приречено кричала то «Ширше крок!», то «Крок вправо, крок вліво – вважається втечею: стріляємо без попередження!», то застосовувала ненормативну лексику.

Але Петя чомусь мало звертав увагу на ці випади. Його підбадьорене порцією води тіло ніби набуло "другого дихання", й тепер він ішов навіть якось досить жваво у порівнянні зі змученими незадоволеною спрагою товаришами по нещастю.

Шлях, що залишався до станції, етап пройшов відносно благополучно, якщо не рахувати двох ув’язнених, котрі відмовилися йти далі, і яких, згідно з інструкцією, охороні довелося пристрелити. На самому початку населеного пункту на шляху колони зустрівся колодязь, і Ароськін дозволив людям організовано напитися, а також наповнити свої фляги та інші ємності водою.

Котлети

1925 рік, квітень. Томаківка.

Петя сидів на підлозі за важливим заняттям: вивчав можливості своєї нової іграшки. Стару, тріснувшу в двох місцях, рахівницю, до того ж позбавлену чотирьох спиць, учора йому подарував батько. Хлопчик плавними рухами своїх маленьких пальчиків перекладав кісточки з одного боку на другий:

– Один, два, три, чотири, – відрахував він перше число й замислився.

«Як же це вчора показував тато?» – взявся пригадувати юний математик.

– Ага! – радісно вигукнув він і вже впевненіше та швидше пересунув на той же бік ще три кісточки: – Один, два, три.

«Тепер треба порахувати, скільки буде разом», – ухвалив хлопчина.

– Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, – продекламував він, а потім, підбиваючи підсумок, на всю горлянку загорлав: – Сім! Чотири та три – сім!

Незважаючи на свій п'ятирічний вік, Петрик уже вмів рахувати до тридцяти: цьому його навчив батько. Однак виконання арифметичних дій було для нього в новинку. А тому він із цікавістю вивчав цю нову грань життєвої премудрості.

Щоправда, надто довго займатися одним і тим самим було нудно. Рішучим рухом, підглянутим у тата, пацан підняв один бік рахівниці – й кісточки з характерним стукотом від'їхали на вихідну позицію. Потім він узявся безладно штовхати дерев'яшки для лічби туди-сюди по спицях, лопочучи якісь уривки складів, а опісля прийнявся обома руками розкручувати їх, від чого кісточки стали вертітися на спицях подібно до десятків маленьких юрких дзиґ. На завершення рахівниця була перевернута догори ногами та використана як транспортний засіб.

– Но-о, но-о, конячко! – прикрикував уявний візник, навалюючись на дерев'яну раму рахівниці, яка видавала у відповідь жалібні скрипучі звуки.

Багатостраждальний пристрій для виконання арифметичних операцій всіляко чинив опір, проте був змушений підкоритися силі. Виконуючи непритаманну йому функцію, він перекочувався вперед натужними ривками, щоразу зупиняючись унаслідок заклинювання механізму. Зате всюдисущий хлопчик примудрявся, паралельно з керуванням "двоколкою", ще й грати роль коня, що несамовито іржe та

брикається, а на додачу власноруч підхльостує себе ляпанцями по попці. Розчервонілий пацан якраз голосно сміявся від задоволення, коли почув бабусин голос:

– Петюшо, йди-но сюди, зніматимемо пробу!

Хлопчина зупинився й прислухався: з кухні долинало шипіння та потріскування розігрітого на сковорідці жиру. А м'ясний запах, котрий заполонив увесь будинок, не залишав місця для сумнівів: на нього чекав черговий кулінарний шедевр.

Малий не без жалю залишав свою гру, але бажання насолодитися бабусиною їжею таки пересилило. Він попрямував на кухню, все ще за інерцією ляскаючи себе по боках і бурмочучи щось собі під носа.

– Я посмажила котлетки, – побачивши онука, що саме підходив до неї, повідомила Ірина, – ну ж бо скуштуй: як тобі на смак? Тільки обов'язково їж із хлібом, – усміхаючись, повторила вона свою традиційну настанову.

Жінка поставила на стіл миску з чотирма котлетами, попередньо остудженими до комфортної для рота температури. Відразу ж подала і шматок хліба.

Підійнявшись на своє улюблене місце-підвищення біля столу, Петя приступив до дегустації. Котлети вийшли – смакота! А тому процес їх поглинання проходив жваво. При цьому хлопчик не забував про бабусине попередження, і кожен шматок котлети прикушував хлібом. Втім не встиг він навіть озирнутися – як тарілка виявилася порожньою.

– Ну що ж ти не говориш, які вийшли котлети? – з удаваним засмученням запитала бабуся: – Може, у фарш треба чогось додати?

– Котлети вийшли смачні, – з виглядом навченого досвідом експерта запевнив онук, – але фарш треба ще підсолити.

– Ну, це ми миттю, – одразу ж погодилася Ірина. – Дякую, що підказав. А то я куштувала-куштувала, однак ніяк не могла зрозуміти, чого не вистачає?

Вона сунула ложку в банку з сіллю і вдала, ніби кладе її у фарш. Хоча насправді нічого не досолювала. Перемішавши вміст, жінка почала укладати чергову порцію котлет на сковорідку, примовляючи:

– Ну ось, тепер котлетки будуть смачніші. Онучок у мене – молодчина! Відразу визначає, як зробити страву апетитнішою. Гаразд, біжи пограйся ще трохи, а коли котлетки за твоїм рецептом посмажаться – я тебе знову покличу, спробуєш іще раз.

Петя з новими силами повернувся до перерваної гри, а Ірина після того, як котлети досягли ідеального стану, виклала їх у Петрикову миску та злегка підсолила. Вона знала, що онучок любить солоне, і намагалася всіляко догодити дитині.

«Нехай наїдається цупкіше, поки є можливість, – міркувала бабуся, – бо зовсім худий став – шкіра та кістки».

Потрібно визнати, що Іринині оцінки вгодованості онука були

далекі від істини. Насправді, завдяки насамперед невтомній бабусиній турботі, Петя був повненьким хлопчиком. Але будучи сама жінкою щільної статури і маючи таких самих членів сім'ї, вона вважала нормою, особливо для дитини, наявність у тілі пристойного жирового запасу.

– Петрику, біжи на кухню: котлети за твоїм рецептом готові! – покликала Ірина. – Я без тебе не можу визначити, чого ще не вистачає. А мені треба смажити наступну партію.

Хлопчик, не гаючись, відреагував на бабусин заклик. Й історія повторилася. Коли процедура дегустації котлет пішла по четвертому колу, до кухні зайшла Марія.

– Мамо, ти що, вирішила загодувати онука?! – висловила вона претензію, показуючи на миску з котлетами і поблажливо усміхаючись.

– Та все нормально; нехай дитина їсть, поки їй до смаку, – оголосила своє переконання Ірина.

– Не можна так – ти його балуєш, – заперечила Марія. – Він у тебе котлети лопає навіть без хліба.

– З хлібом! – продовжуючи жувати, втрутився в перепалку старших Петя.

– Ану покажи! – одразу відреагувала мати, котра підозрювала сина у махінаціях зі споживанням хліба.

Хлопець відкрив рота й показав мамі його вміст. Щоправда, зробити будь-які висновки при цьому їй було важко.

– Не видно там ніякого хліба! – сміючись, сказала Марія.

– Як не видно? – здивувався хлопчик. – Подивися краще!

Вказівним пальцем він відтягнув куточок рота, намагаючись полегшити матері пошуки хліба. І та справді виявила його в роті сина. Однак замість визнання цього факту інтерпретувала побачене по-своєму:

– Ну хитрун! То ти ховаєш хліб за щокою, щоб водити нас із бабусею за ніс?! – вирішила викрити вона хлопчика. – Ні, з нами такі номери не проходять: ми швиденько виведемо тебе на чисту воду!

Марія все ще продовжувала лукаво посміхатися; а у Петрика в очах з'явилися сльози.

– Бабуся мені сказала їсти з хлібом – і я їм із хлібом! – ображено, мало не плачучи, промовив малюк.

Він хотів будь-що довести свою чесність; тому гарячково шукав підтвердження своїх слів. Через пару секунд йому в голову спала чудова думка:

– Скажи, бабусю, адже я не обманюю, – з натиском вимовив хлопчина, – ти ж сама давала мені два шматки хліба та бачила, що я їх уже з'їв! Інакше ти б не давала третій!

– Як два шматки? Ти що, вже їв котлети? – розгубилася Марія, відмовляючись вірити своїм вухам.

– Так!

– І скільки ж котлет ти з'їв? – із побоюванням спитала мати.

– Чотирнадцять котлет і два шматки хліба! Я вже вмію рахувати до тридцяти й усе порахував!

Марія втратила мову. Вона стояла посеред кухні з відкритим ротом, та тільки й могла, що переводити погляд із матері на сина.

– Мамо, та ти що – з глузду з'їхала?! Чотирнадцять котлет?! П'ятирічній дитині?! Та хлопчикові ж стане погано! – заголосила Марія. – Нумо швидше викличемо лікаря!

– Заспокойся, – осадила її Ірина, – нічого з ним не станеться: він уже з'їдав раніше, якщо не чотирнадцять котлет, то десяток – точно.

Марія підозріло подивилася на матір. Потім підбігла до сина.

– Петюшо, як ти почуваєшся? – вкладаючи всю свою любов і турботу, ніби просячи пробачення, запитала вона.

– Добре! – спокійно відповів той.

Він все ще не міг збагнути, в чому причина занепокоєння матері, проте вже почав усвідомлювати, що цей незрозумілий інцидент вичерпується.

– Мамо, можна я піду грати в рахівницю? – попросив дозволу малюк.

– Звичайно, йди, – відповіла Марія.

Ще деякий час вона періодично з тривогою поглядала на сина, але незабаром, побачивши, що той спритно грається у кімнаті, заспокоїлась та зайнялася своїми справами.

Чудесне спасіння

1941 рік, вересень. Залізнична станція в українському степу.

На невеликій залізничній станції, куди прибули арештанти, панувала страшна метушня. Тут і там виднілися вирви від вибухів бомб. Проте залізничне полотно не було пошкоджено. А на колії, як казковий Змій-Горинич, що прикорнув на сонечку, стояв паровоз із кількома практично цілими вагонами. Платформа була оточена озброєними військовими. Більшість вагонів перебували у запечатаному стані. Але три останні все ще знаходилися на стадії укомплектування. Один із них майже під зав'язку був заповнений людьми, в інший завантажували якісь ящики, а третій здавався порожнім.

Керував процесом загрузки капітан НКВС; саме він визначав ступінь цінності вантажів та першочерговості їх відправлення.

Натовпи народу, хто з вузлами, хто з валізами, а хто і з малюками на руках намагалися потрапити до потяга, який вирушав на схід. Люди то групами, то поодинці підходили до капітана. Багато з них плакали та голосили, інші кричачи, а деякі по-діловому пояснювали необхідність своєї евакуації. Офіцер приймав рішення швидко, й одразу ж давав вказівки підлеглим щодо їх виконання.

– Товаришу капітане держбезпеки, дозвольте звернутися? Сержант держбезпеки Ароськін, – віддаючи честь, молодий службіст виструнчився перед старшим за званням.

– Звертайтесь, – відповів капітан, оцінювально глянувши на колегу.

– Група ув'язнених у кількості 83 осіб прибула етапом на станцію для подальшого доправлення вглиб країни. В процесі етапування загинуло під час нальотів німецьких літаків і було розстріляно за законами воєнного часу за саботаж 46 ув'язнених. Убито ворогом також одного сержанта НКВС та двох військовослужбовців, приставлених для охорони.

– Документи! – сухо промовив капітан держбезпеки.

Ароськін спочатку розгубився, а через секунду почав гарячково ритися у своїй сумці. Знайшовши нарешті необхідні папери, він простяг їх капітанові. Той пробігся по вмісту й так само сухо відчеканив:

– Ваші документи!

Знову сконфузившись, сержант дістав тепер уже з нагрудної кишені своє посвідчення. Старший за званням уважно вивчив папір, глянув на брудних, обдертих політичних та кримінальників, озирнувся

на всі боки, чи не чують його сторонні, а потім тихо запитав:

– Які у Вас вказівки щодо ув'язнених?

– Наказано просуватися до Гуляйполя будь-якими доступними засобами. Намагатись організувати відправлення арештантів залізничним транспортом на південний схід. По ходу слідування виконувати розпорядження старших за званням співробітників районних, міських або армійських відділів НКВС.

Капітан держбезпеки ще раз оцінююче подивився на натовп змучених, зранених зеків, котрі, скориставшись моментом, наслідували приклад своїх охоронців і теж сіли на розпечену землю. Деякі не змогли втриматися й розпласталися на ній, сподіваючись хоч таким чином трохи відновити втрачені сили, або прикорнути.

– Ось що я тобі скажу, сержанте, – промовив організатор станційного руху, – потяг забитий вщент. Порожній вагон забронювано для заповнення по дорозі. Тож місця у вагонах для твоїх підопічних немає. Прийдеться вам і далі йти пішки. Причому виступати треба негайно: німці у двох місцях прорвали нашу оборону й можуть бути тут найближчим часом.

– Але ж у нас практично немає харчів, закінчуються патрони. Добра половина людей або поранені при нальотах, або вкрай змучені важкою дорогою. Ми не спали більше доби! Дорогою сталося кілька випадків, коли натовп виходив з-під контролю й мені насилу вдалося навести порядок.

– Відставити розмови! – капітан різко підвищив голос. – Трохи патронів і продуктів я тобі дам, – він витримав паузу, а потім перейшов на ледве чутний рикаючий бас. – Однак допускати захоплення ворогів народу німцями ми не можемо – надто ласий матеріал для їхніх диверсійних груп, – жорсткий погляд представника держбезпеки набув якогось крижаного відтінку. – Тому наказую: не гаючись, разом із моїми людьми відібрати здорових, здатних продовжувати піший перехід ув'язнених. А всіх поранених та хворих – розстріляти.

Ароськін на кілька секунд остовпів. Потім на його обличчі позначилася розгубленість.

– Гаразд, я сам все організую, – сказав капітан, бачачи нерішучість колеги. – А Ви, сержанте держбезпеки, разом із молодшим сержантом Івановим підійдіть до передостаннього вагону й отримайте 100 патронів та ящик печива. – Він покликав кількох своїх людей і дав їм розпорядження. Потім вручив узяті у сержанта документи на ув'язнених єфрейторові.

Один з НКВС-ників пішов разом із Ароськіним до залізничного складу, троє побігли в будівлю станції, а решта на чолі з капітаном попрямували у бік етапованої групи.

Побачивши наближення людей у формі, ув'язнені спробували піднятися з землі й вишикуватися в якусь подобу шеренги. Тим часом

особісти, що повернулися з будівлі, поставили неподалік від місця заходу стіл та стілець. Єфрейтор розклав документи на столі, сів і приготувався до процедури обліку.

– Громадяни ув'язнені! – голосно відчеканив капітан держбезпеки. – Зараз організовано, по одному, дотримуючись порядку в строю, кожен повинен підійти до єфрейтора та назвати своє прізвище. Потім усі здорові, здатні пересуватися, проходять праворуч і шикуються біля будівлі станції в колону по два для негайного відправлення пішим порядком у розпорядження Гуляйпільського відділу НКВС. Всі хворі, поранені, не здатні самостійно продовжувати рух, ідуть ліворуч та шикуються біля останнього вагона. Вони будуть завантажені в нього й відправлені до Гуляйполя поїздом, – капітан повернувся до помічника, який стояв поруч: – Молодший лейтенанте, приступити до формування груп!

– Називаємо прізвище; здорові – праворуч, хворі – ліворуч! – продублював вказівки начальства молодший лейтенант, вказуючи єдиним пістолетом-кулеметом Шпагіна на найближчий до столу край шеренги. – Підходимо! Швидше!

Процес перегрупування відбувався досить жваво. Почувши прізвище того, хто підійшов, єфрейтор швидко щось відзначав у паперах, а солдати, котрі стояли по краях столу, тримаючи гвинтівки напоготові, то словом, то прикладом підганяли тих, що забарилися.

Петро швидко оцінив ситуацію. Для нього вона складалася непогано. Справа в тому, що під час одного з нальотів черга німецького винищувача пройшла зовсім поруч, трохи подряпавши шкіру на нозі. Істотної шкоди здоров'ю поранення не завдало, втім ногу довелося перев'язати ганчіркою і тепер просочена кров'ю пов'язка давала йому повне право зарахувати себе до групи хворих та дістатися до Гуляйполя поїздом. Втішений перспективою відпочинку у вагоні, хлопець почав безтурботно розглядати все навколо. Коли стала наближатися його черга, увага мимоволі зосередилася на процедурі відбору.

– Наступний! – єфрейтор трохи повернув голову і злегка підвищив голос. – Прізвище!

– Сіренко! – обізвався черговий ув'язнений, підходячи до столу.

Єфрейтор провів пальцем по аркушу.

– Є такий, – підтвердив він. – Якщо здоровий, – іди праворуч, якщо хворий – ліворуч. – При цих словах Сіренко зробив нерішучий крок вліво, а НКВС-ник, який стояв з цього боку, злегка підштовхнув його прикладом у напрямку групи, що знаходилася зліва.

– Швидше! – діловито доповнив особіст свою дію не надто гучною голосовою командою.

Щось знайоме відчулося Петрові в цій сцені. Якісь відгомони забутих емоцій, як шарудіння опадаючого листя, тихо прошурхотіли у змученому мозку й одразу ж зникли. Він спробував упіймати їх,

зрозуміти, звідки вони взялися, але марно. Тоді хлопець узявся уважніше вивчати обстановку, вдивлятися у фігурантів процесу… І нарешті згадав…

Це було в сусідньому селі Катьощине років п'ять тому. Тоді Петро на чолі групи томаківських хлопців прибув у даний населений пункт на день народження Люди, мабуть, найкрасивішої дівчини з тих, кого він знав. Хлопці й дівчата прийшли з подарунком, патефоном та квітами. Проте місцевим хлопцям це не сподобалося. Назрівав конфлікт. І тут Петро запропонував вирішити проблему полюбовно: якщо найсильніший хлопець із Катьощиного перетягне його хоча б однією рукою – він разом зі своїми друзями піде, а якщо ні – залишиться святкувати разом з усіма, й інцидент вважатиметься вичерпаним. Так і зробили… В результаті загального святкування хлопці зі сусідніх населених пунктів надовго стали найкращими друзями, а Люда – подругою Петра.

Так ось, серед Катьощинських хлопців був тоді щупленький хлопчик. Він навчався в Томаківській школі, втім був молодший на кілька років. І хоча впізнати його у бравому співробітнику НКВС було тепер складно, але це був саме він: саме його специфічні характерні рухи та оригінальний тембр голосу пробудили в мозку Петра далекі спогади. Невелике зусилля – і свідомість видобула зі своїх анналів ім'я знайомого – Андрій.

– Наступний! – голос єфрейтора долинув до охопленого спогадами Петра ніби з космосу, а легенький поштовх товариша, що стояв за спиною, вивів зі стану задумливості.

– Прізвище! – продовжив єфрейтор.

– Шабля! – повідомив на ходу Петро й зупинився біля столу, чекаючи наступної команди.

Боковим зором він помітив, що Андрій почав переминатися з ноги на ногу, внаслідок чого перемістився трохи вперед і, таким чином, виявився зовсім поруч. Петро глянув на знайомого, проте натрапив на жорсткі, колючі очі.

– Є, – констатував єфрейтор. – Якщо здоровий – праворуч, хворий – ліворуч.

Петро хотів було зробити крок ліворуч, однак у цей момент Андрій якось незручно потягнувся, і його гвинтівка, що стояла прикладом на землі, багнетом перегородила пряму дорогу. Щоб обійти перешкоду, Петро озирнувся та спробував зробити крок вліво-назад. Але не встиг. Потужний удар приклада врізався у його плече, відкинувши на кілька метрів праворуч.

– Дивись, куди йдеш! – Андрій вибухнув гучними прокльонами й матюками. Він підбіг до Петра, котрий розпластався на землі, пнув його носаком, продовжуючи кричати, нахилився та потягнув за одяг, ніби бажаючи змусити якнайшвидше підвестися. – Вправо! – пошепки-

швидко випалив Андрій, коли його обличчя опинилося неподалік Петіного вуха. А Петро навіть і не зрозумів, чи справді з вуст знайомого вирвалося це слово, чи йому це тільки здалося й товариш просто незграбно фиркнув. – Вставай, сволото! – голосно закричав Андрій і ще раз штовхнув Петра, який підіймався, прикладом праворуч. І знову Петро опинився долі. А знайомий майже відразу ж вкотре вибухнув добірними російськими матюками.

Петя ніяк не міг збагнути того, що відбувається. Піднімаючись із землі, він гарячково розмірковував, що робити.

«Чому Андрій раптом напав на мене? Невже зачаїв образу за той день народження Люди? Чи справа в іншому?» – низка запитань блискавкою промайнула у голові Петра.

Встаючи, він миттю пригадав ті моменти, коли стикався з Андрієм: мабуть, той ставився до нього досить добре. Кілька разів Петро навіть підозрював, що потай Андрій сприймає його як кумира. Такий здогад тоді лестив самолюбству успішного на всіх життєвих фронтах Петі. Але що трапилося тепер?

«А можливо, Андрій справді промовив те слово-примару "Вправо!"? Якщо так, то все стає на свої місця – він усіма засобами намагається направити мене саме у правий бік», – подумки аналізував Петро. Він обтрусив пилюку з одягу, подивився на Андрія: той ледь помітним рухом очей та голови вказав на групу, що збиралася праворуч. Коли Петя зробив рішучий крок у праву сторону, в очах Андрія він помітив знайомий, хоч і призабутий, вираз тихого захоплення, змішаного з радістю.

Як не важко було усвідомлювати, що попереду черговий, ще виснажливіший етап, що він, зрештою, сам вибрав цей шлях, відмовився від можливості їхати поїздом, Петро не став скиглити й жаліти себе. Рішення було прийнято, і він приступив до його виконання.

– Громадяни ув'язнені, в колону по два шикуйся! – після завершення групування, роздачі провіанту та термінового оформлення мінімальної кількості документів, сержант держбезпеки Ароськін давав ввідну своїй істотно поріділій групі. – Прискореним кроком... руш!

Слово "прискореним" явно було зайвим, адже виконати цю частину команди люди не могли в принципі. Це розумів і сам сержант. Однак якщо завдяки цьому слову група прийде до місця призначення хоча б на 5 хвилин швидше, він, як істукан, повторюватиме й повторюватиме його: адже якщо німці прорвали оборону, то лік зараз іде на хвилини.

Вирушили в дорогу. Ароськін внутрішньо підстебнув себе, прискорив крок, своїм прикладом намагаючись надихнути підопічних. На ходу він заплющив очі, і в уяві тут же проступили обриси капітана держбезпеки, який давав останні вказівки:

«У разі загрози попадання в полон наказую всіх етапованих

розстріляти».

Сержант не був певен, чи зможе він виконати цю останню, тільки йому відому, частину наказу високопоставленого офіцера НКВС.

Першу пару кілометрів було майже пройдено, коли з боку станції до етапу долинули кілька гвинтівкових залпів. Це спрацювала жорстока логіка війни – витрачати безцінне місце у вагонах на хворих зеків було недозволеною розкішшю. Тим більше не можна було залишати ворогів народу живими. Адже зрадники Батьківщини та дворушники можуть відразу ж переметнутися до ворога.

Ув'язнені в колоні переглянулися.

– Дякую за життя, Андрію, – ледве чутно промовив Петро.

На його очах проступили сльози, але він узяв себе в руки й попрямував з іще більшою завзятістю.

Веселий комендант

1941 рік, вересень. Станція Гуляйполе.

Украй змучені тижневим етапом по спекотному безводному степу, зголоднілі ув'язнені нарешті наблизилися до Гуляйполя, одного з вузлових населених пунктів, намічених як можливе місце отримання подальших інструкцій. Сержант держбезпеки Ароськін, навчений гірким досвідом метань та поневірянь у пошуках допомоги, повів людей прямо на залізничну станцію. Для себе він уяснив, що в критичній ситуації, яка завжди складається у прифронтовій зоні, саме на станціях зосереджуються ключові представники влади, саме тут приймаються основні рішення, котрі можуть суттєво вплинути на ефективність виконання поставленого перед ним завдання.

Як виявилося, взята ним на озброєння тактика була вірною. Хоча керівники військових, партійних і радянських органів у момент прибуття групи не перебували на території станції, проте дані ними стратегічні вказівки чітко виконувалися військовим комендантом.

Цей постійно усміхнений чоловік середнього зросту та середніх років невтомно курсував по станційних об'єктах, на ходу вирішуючи проблеми, організовуючи навантажувально-розвантажувальні роботи, контролюючи дії підлеглих. Пересувався він теж у середньому темпі, однак завдяки своїй вродженій схильності до раціоналізму, прораховував ситуацію на кілька кроків наперед і постійно примудрявся опинятися саме там, де був найбільш затребуваним.

– Краще погано їхати, ніж добре йти?! – з гумором промовив комендант у відповідь на слізне прохання Ароськіна хоч якось посприяти перекиданню ув'язнених у тил.

Він витримав паузу, прикидаючи в думці варіанти, а потім запропонував:

– Приблизно за годину тут має бути поїзд на Харків. У ньому два вагони із зеками. Вони переповнені, під зав'язку – понад 400 людей. Якщо зумієш запхати туди ж іще й своїх – я не заперечуватиму. Документи оформимо швидко. А супроводжуючі можуть розміститись у вагоні охорони.

Відповідальний за рух станцією оцінююче глянув на сержанта держбезпеки. Та Ароськін спочатку не повірив своїм вухам: так багато відмов він вислухав останнім часом. В перші секунди сержант навіть впав у якийсь ступор, але потім швидко схаменувся й почав гарячково розмірковувати.

«Невже пощастило? Хоч би не зірвалося!» – мовчки радів він,

намагаючись ні словом, ні жестом не сполохати таку несподівану удачу, котра щойно на нього звалилася.

– Якої нашій групі дотримуватись процедури? – обережно запитав Ароськін і завмер в очікуванні.

– Залягти у посадці біля лівого краю станції, – серйозно відчеканив військовий комендант, – замаскуватися, щоб очі мої вас не бачили на платформах.

Він не зміг утриматися від легкого розіграшу; кілька секунд зберігав крижаний вираз обличчя, проте потім не витерпів і пирснув зі сміху, підморгнув оторопілому сержантові держбезпеки та розреготався. Розгублений Ароськін тільки інтенсивно блимав, не в змозі промовити жодного слова.

– Коли під'їжджатиме ваш поїзд, я дам знати, – заспокоївшись, уже серйозно й діловито пояснив комендант. – Тоді вишикуйтеся на пероні компактною колоною, не довшою за 50 метрів, та чекайте моєї команди. Ваше завдання – силами своєї охорони забезпечити завантаження ув'язнених у вагони. А поки що – давайте документи: мої люди візьмуть на себе паперові формальності.

Він прийняв від сержанта папку і знову посміхнувся в передчутті процедури загрузки цієї групи.

– Хоч не пишно, та затишно! – у тому ж своєму грайливому стилі, ще раз підморгнувши, підсумував комендант, потис руку Ароськіну і продовжив намотувати кола по території.

Вірш

1925 рік, жовтень. Томаківка.

Так склалося, що Данило Шабля зі сім'єю в 1925 році жили порівняно непогано. Данило влаштувався на державну службу, де регулярно отримував заробітну плату та продовольчі пайки. Теща продовжувала працювати кухарем у лікарняній їдальні. А дружина Марія вела домашнє господарство і підробляла шиттям.

Єдиний син Петя, якому виповнилося п'ять років, ріс здоровим хлопцем. Полишений на самого себе, він цілими днями ошивався на вулиці, де грався в компанії таких самих, як він, шибеників.

А ось молодшому братові Данила пощастило менше: у його сім'ї було троє дітей, проте ніхто з дорослих не мав постійної роботи, а тому сім'я жила надголодь; до того ж, старший 8-річний син Коля постійно хворів. Бажаючи хоча б чимось допомогти братові, Данило взяв Колю до себе. Петя з Колею якось одразу зійшлися характерами і душі одне в одному не чули. Незважаючи на пристойну різницю у віці, вони були на рівних, оскільки Петя компенсував брак досвіду активною життєвою позицією, невгамовним темпераментом та гострим розумом.

Цієї осені Коля пішов навчатися до школи, а тому цілісінькими вечорами просиджував за букварем і арифметикою, що страшно не подобалося непосидющому Петрикові, котрий звик проводити вечірній час за іграми з двоюрідним братом.

– Коленько, який текст сьогодні задали читати? – ласкаво, але наполегливо запитала Марія, легенько тріпаючи хлопця за пишну шевелюру.

Сама неписьменна, однак по-селянськи кмітлива, жінка розуміла, що хворобливому Колі просто необхідно освоїти науки зі суто меркантильних міркувань: так йому можна буде надалі хоч якось заробити на життя. Адже ось хоча б і Данило: здоров'ям та силою не вражає, втім освоїв бухгалтерську справу й має на хліб з молоком; у теплі, в добрі, молотом не махає, а сім'ю утримує. Так би й Колі, але його доводиться постійно підштовхувати до навчання.

– Та казали вірша вивчити, – у відповідь на наполегливе запитання Марії жалібно занив школяр, дістаючи із заплічного мішка буквар, – ось: «Реве та стогне Дніпр широкий».

Він не любив учитися, однак знав, що тітка не відчепиться, а значить, доведеться цілий вечір зубрити. Хлопчик узяв книгу й поплентався до кухонного столу, де робив домашні завдання.

Засмучений зайнятістю брата, Петя, проте, сумував недовго.

Користуючись тим, що увага матері зосереджена не на ньому, пацан схопив старий потертий віник, який стояв біля печі, сунув його між ніг і почав, розмахуючи вільною рукою, шалено носитися в такому вигляді по сусідній кімнаті та кухні, зображуючи вершника на коні.

– Даню, допоможи нам вивчити віршик, – звернулася Марія до чоловіка. Вона до часу приховувала від дітей свою неграмотність, потай сподіваючись разом із ними освоїти хоча б ази. До вчення жінка ставилася відповідально, навіть благоговійно, а тому, помітивши витівку сина, навіть зраділа: нехай бігає, аби не заважав.

Данило поведінку дружини вважав правильною і тому, хоча й без особливого ентузіазму, але зайшов на кухню, сів разом з "учнями" – Колею та Марією – за стіл, і почав виразно раз за разом читати й перечитувати вірш Тараса Шевченка, що складався з трьох куплетів. Після п'ятого прочитання Марія запропонувала влаштувати змагання:

– Колю! А давай, хто перший запам'ятає вірш і розкаже без помилок?! Переможець отримає два шматки пирога, який спекла бабуся!

– Давай, – відгукнувся учень, і всі з подвоєною старанністю продовжили зубрячку.

– Реве та стогне Дніпр широкий… – Данило пішов по шостому колу. Декламування йому неабияк набридло, однак він стоїчно підігравав дружині, яка вкотре виявляла казна-звідки набуті педагогічні таланти.

– Ану, Колю, спробуй розповісти вірша! – запропонував Данило племінникові. У його серці теплилася надія на якнайшвидше закінчення "уроку" та заслужений відпочинок. Але Коля швидко її розвіяв, застрягши на другому рядку.

Робити нічого – довелося продовжувати навчання. Сьома спроба вдовбати в голову горе-учня класику української поезії не обіцяла бути останньою... Проте тільки-но Данило дочитав до кінця, як Петя підбіг до столу й рішуче заявив свої претензії на бабусин пиріг:

– Мамо, мамо! Давай мені пирога! – закричав він, смикаючи матір за полу халата.

– Та відчепись ти, йди грайся! Не бачиш, ми з Колею вчимо вірш! – шикнула Марія на сина. Втім той не відставав:

– Я знаю віршик. Два шматки пирога – мої! Ти сама казала: хто перший вивчить вірш, тому – два шматки бабусиного пирога.

Марія здивовано та з підозрою глянула на хлопчину. Вона весь час сама намагалася запам'ятати вірш, однак була ще дуже далека від цього. Навіть перший куплет знала не твердо, не кажучи вже про решту.

Першим від шоку оговтався батько сімейства, оскільки раптові слова сина повністю співпадали з його бажанням якомога швидше лягти на ліжко. У той же час подив та сумніви брали і його: адже син був зайнятий своїми витівками і, здавалося, зовсім не звертав уваги на те, що відбувається за столом.

– То ти що, знаєш весь вірш? – обережно спитав Данило сина.

– Знаю! А хіба ти ще не запам'ятав? – випалив хлопець.

Данило відкрив рота, щоб відповісти, але не встиг сказати жодного слова.

– А я знаю! Ага! Слухайте! – і Петрик із викликом розповів вірш без жодної запинки.

Батьки були вражені. Данило вважав себе досить грамотною людиною. Свого часу він закінчив церковно-парафіяльну школу, а пізніше успішно займався самоосвітою і, завдяки природній кмітливості й завзятості, доріс до вмілого бухгалтера. Але запам'ятати такий вірш мимохідь, граючись, чуючи лише уривки фраз?.. Ні, такі вершини були для нього недосяжними. Батько зі змішаним почуттям радості, гордості та здивування пильно глянув на сина. Він вперше побачив у цьому шалапуті спадкоємця, який перейняв кращі риси від предків і був потенційно здатним перевершити найсміливіші його очікування.

– Марусю, а давай віддамо Петю до школи: нехай ходить разом із Колею, – рішення прийшло до Данила одразу. – Він молодець, розумник, упорається. А потім мало що трапиться – всяке буває.

Марії шкода було відпускати малюка від себе, втім вона, як і чоловік, була збентежена здібностями, котрі відкрилися в сині. Жіночим чуттям мати розуміла, що їх треба використовувати й розвивати. Крім того, не маючи в дитинстві можливості здобути освіту, вона мріяла про кращу долю для своїх дітей. І у цьому світлі пропозиція Данила виглядала логічною та правильною. Жінка трохи помовчала, важко зітхнула.

– Петрику, хочеш піти завтра до школи разом із Колею? – запитала Марія сина, заздалегідь знаючи відповідь.

– Хочу, хочу! – хлопчик стрибав від захоплення.

– Тільки в школі на уроках так стрибати не можна. Потрібно тихо сидіти та слухати вчителя. А він розповідатиме багато цікавих віршів, казок, історій, навчатиме тебе читати, писати й рахувати. А ти його повинен слухатися. Добре?

– Добре, добре!

– Ну і гаразд, ну й молодець! Бери свій заслужений пиріг, та не забудь пригостити Колю, – усміхаючись, примовляла мати.

Але в її очах стояли сльози.

Завантаження у вагон

1941 рік, вересень. Станція Гуляйполе.

Петро лежав у посадці в тіні великого дуба, байдуже спостерігаючи за видозмінами молочно-білої хмаринки. З безформної маси вона раптом почала перетворюватися на птицю, яка розправляє крила і рине до сонця, втім не завершивши цієї перебудови, хмарка набула форми величезної акули, що розкрила неосяжну пащу.

Символічними видавалися ці перетворення саме тут, у Гуляйполі, центрі української безмежно-анархічної свободи. Хіба міг припустити Батько Махно якихось двадцять з невеликим років тому, на що перетвориться його столиця?! Але факт залишається фактом: сьогодні це – маленький гвинтик у розладнаному радянському державному механізмі... Ще один протитанковий їжак на шляху німецької військової армади...

І все ж, з іншого боку, чому саме в Гуляйполі знайшлася людина, котра виявила співчуття та сприяння долі абсолютно незнайомих, чужих для неї людей?

– В колону по три шикуйсь! – сержант держбезпеки Ароськін намагався віддавати команди якнайголосніше. – Приготуватись до посадки у вагони.

Щойно посильний від військового коменданта повідомив про скоре прибуття потяга, в якому перевозили ув'язнених. І тепер сержант робив усе можливе, щоб не упустити свій шанс та позбутися, нарешті, непомірних фізичних поневірянь, а також морального вантажу відповідальності.

Петро глибоко вдихнув, затримав на мить у легенях повітря, потім зробив різкий видих і ривком підвівся. Люди копошилися, як у мурашнику, намагаючись зайняти, з їхньої точки зору, вигідніше місце в колоні, але молодому чоловікові хотілося довести до логічного завершення свої роздуми про роль випадковостей та закономірностей у житті. Тому він прилаштувався в першій ліпшій ділянці строю й знову переключився на історико-філософський екскурс.

Команди Ароськіна до певного часу служили лише фоном для яскравих картин революції, громадянської війни, індустріалізації, які одна за одною мелькали в уяві... І тільки пронизливий гудок паровоза, що прорвався крізь наростаючий гул механізмів, повернув Петра до суворої дійсності. Коли потяг зупинився, колона рушила до місця завантаження. З жалем Петро виявив, що перебуває в хвості строю, а отже, зможе влізти у довгоочікуваний вагон лише в останніх рядах.

Брязкіт засувів, що відкриваються, змішався з розпорядженнями військового коменданта й відчайдушними криками охорони. Коли відсунулися ворота вагона, Ароськіна охопив сумнів: на самій кромці підлоги, щільно притиснувшись один до одного, стояли люди. Спроби їх потіснити, зроблені підлеглими сержанта, не призвели до бажаного результату.

І тоді до справи долучилися два амбали, котрі були завбачливо надіслані на допомогу комендантом. Спрогнозувавши проблемну ситуацію, останній виділив для завантаження ув'язнених найдосвідченіших своїх людей. Несамовито матюкаючись, вони почали багнетами тикати в спини тих, хто стояв скраю вагона. У відповідь хвиля людських тіл, вивергаючи брутальну лайку, якимось незбагненним чином колихнулася всередину, звільнивши деяке місце. Тут же до зони посадки під'їхала підвода, і зеки, по черзі залазячи на неї, перебиралися, підштовхувані військовими, на незайняту площадку вагона. Тих, хто щойно заліз, чекала доля попередніх: спочатку їхні спини приймали удари прикладів, а за кілька миттєвостей – і уколи багнетів. Тому нові "пасажири" зі шкіри геть лізли, аби не забаритися біля входу, відчайдушно проштовхувалися всередину, завзято працюючи ліктями та всім тілом.

Проте навіть така жорстока технологія не дала змоги вмістити всю групу Ароськіна. Як не намагалися охоронці, все ж таки п'ятеро людей, серед яких опинився й Петро, ніяк не могли втиснутися в середину вагона.

Завантаження арештантів у вагон

Коли у відповідь на черговий укол багнетом один із ув'язнених несамовито закричав і вивалився назад на підводу, хапаючись за закривавлений бік, амбали змінили тактику. За їхньою командою охоронці почали потихеньку засувати ворота, а здоровили з кожним таким рухом докладали максимум зусиль, щоб запхнути чергового в'язня в простір біля внутрішньої поверхні воріт. Ще один плюс такого способу полягав у тому, що "пасажир" сам усіляко чіплявся за край воріт, тим самим беручи участь у своєму завантаженні.

Нарешті черга дійшла й до Петра. Він був передостаннім, проте

щілина між воротами та стіною вагона становила вже менше метра. Петя кілька разів із силою вдарив чоботом по ногах людей, котрі стояли біля кромки воріт, і зміг поставити на п'ятачок, що звільнився, одну ногу. Потім він ухопився обома руками за край воріт, після чого, відштовхнувшись другою ногою від підводи, зробив відчайдушне зусилля, щоб прослизнути всередину. Але марно: хоч у перший момент і вдалося трохи відтіснити спресовану людську масу, утриматися на відвойованому плацдармі не було ніякої можливості – натовп видавив його назад.

– Давай ще раз так само, але тільки після того, як я кольну, – тихо пробурмотів один із організаторів завантаження на вухо Петрові. – Спробуй на секунду зачепитися плечем, а в цей час хлопці посунуть ворота.

Парубок навіть не встиг здивуватися холоднокровній вказівці охоронця, котрий тільки що так несамовито репетував, як той зразу ж істерично заверещав:

– Заколю! Скотина! Гад! – багнет встромився у спину мужика, який стояв перед Петром.

Той смикнувся від болю, і в цей момент Петя вклав усю силу в повторення свого маневру. Він відчув, як плече зачепилося за щось тверде. Майже тієї ж миті прогримів постріл у повітря, люди інстинктивно здригнулися, й ворота подалися ще на кілька сантиметрів.

Здоровезний амбал, ухопившись двома руками за краї проходу, вперся чоботом у Петіну спину та зробив величезне зусилля. Хлопець заволав від болю, рвонувся убік і відразу відчув спиною тверду поверхню.

Ще кілька хвилин було витрачено на втискання останнього в'язня та закриття воріт.

І тільки коли брязкіт заліза припинився, Петро зміг відволіктися від цього шаленого дійства, яке захопило його всього без залишку.

Перший урок у школі

1925 рік, жовтень. Томаківка.

У підготовчому класі п'ятирічний Петя став наймолодшим і найменшим учнем. Він розпочинав навчання, вважай, із середини півріччя, коли левова частка матеріалу була вже пройдена. І директор школи, й учителька, Ольга Пилипівна, без ентузіазму поставилися до появи зовсім крихітного та непідготовленого малюка. Ідучи назустріч умовлянням батьків, вони погодилися, в порядку експерименту, посадити Петрика одного за останню парту, щоб менше заважав, але поставили умову, що Данило забере сина на першу ж їхню вимогу.

Свій перший шкільний день хлопчик тихенько просидів за останньою партою. Строго попереджений і батьком, і вчителями про необхідність дотримання тиші, він надто відповідально поставився до цього, й до кінця занять не промовив жодного слова. Всі передні парти були зайняті старшими, а подекуди навіть дорослими, учнями. Тому, щоб бачити вчителя та все, що відбувається біля дошки, Петі довелося сісти на край сидіння. Через відсутність іншого заняття, він усю увагу зосередив на навчальному процесі.

Першим уроком, на який потрапив хлопчик, виявилася арифметика. Багато однокласників, котрі вже засвоїли за час навчання ази лічби, навперебій тягли руки, жваво відповідали на запитання вчительки, розкладали палички по купках, а потім по команді робили з ними якісь загадкові переміщення. Спочатку шкільне дійство здалося Петрикові якоюсь незрозумілою тарабарщиною. Він все чекав, коли ж учителька розповість казку чи історію. І справді, Ольга Пилипівна взялася розповідати історію, однак такою ж тарабарською мовою цифр, паличок та фігурок. Настрій малюка погіршився; йому нудно було слухати слова, яких він не розумів.

Урок арифметики в школі

Новоспеченого учня так і підмивало запитати, коли ж нарешті буде казка. Проте, пристраханий строгістю шкільних порядків, він стримувався та терпляче чекав. Його витримку було винагороджено на другому уроці – уроці читання. Буквально на самому початку заняття вчителька стала виразно читати цікаву казку про Івасика-Телесика. Петя піднісся духом: він любив казки більше за все на світі та готовий був слухати їх годинами. Втім до кінця казка дочитана не була. Натомість Ольга Пилипівна змусила учнів повторно читати вже відомий текст. Більшість із них читали повільно, з запинками та помилками, що викликало роздратування Петрика. Все ж таки він знову стримався: як би там не було, у школі цікавіше, ніж сидіти вдома під замком. На превелику радість пацана, наприкінці уроку вчителька продовжила

читання тепер уже наступної частини казки, але знову перервалася на півдорозі, тільки розворушивши цікавість підопічних.

– Бажаючі можуть удома самостійно дочитати всю казку до кінця та розповісти нам на наступному уроці читання, чим вона закінчилася, – лукаво посміхаючись, підбила підсумок уроку Ольга Пилипівна. – За це всім, хто впорається, обіцяю поставити п'ятірки!

На третьому уроці вчителька дала Петрикові ручку й аркуш паперу. Акуратно макаючи перо в чорнильницю, хлопчик старанно намагався виводити такі ж палички та закорючки, які намалювала викладачка. Ця робота в нього виходила досить жваво, хоч і супроводжувалася кількома кляксами. Підбадьорений наставницею, наприкінці уроку він уже написав перший у своєму житті рядок літер "і".

Продзвенів дзвоник, і діти з розкритими зошитами й щоденниками вишикувалися біля вчительки. Та ставила оцінки, паралельно нахвалюючи одних та журячи інших. Петя не мав щоденника, однак разом із усіма став у чергу, тримаючи в руках аркуш паперу зі своєю роботою.

– Ну як, сподобалося тобі в школі? – спитала Ольга Пилипівна малюка, який запитально дивився на неї чистими очима.

– Сподобалося, але що було далі з Івасиком, і чим закінчилася казка? – задав Петя питання, котре мучило його вже биту годину.

– Дізнатися про це тобі може допомогти старший брат Коля. Попроси його прочитати казку до кінця. А на наступному уроці читання разом із Колею розповісте нам, що ж було далі. Ти молодець, розумник, поводився на уроках добре, навчився писати букву "і". За твою старанність я поставлю тобі п'ятірку, – вимовляючи ці слова, вчителька записала щось на Петриковому аркуші. – Та скажи батькам, щоби купили тобі зошит, або хоча б кілька аркушів паперу.

Додому Петя летів, як на крилах. Стримувана під час уроків кипуча енергія хлопця виплеснулася назовні. Він то бігав навколо Колі, розмахуючи листом із першою в його житті п'ятіркою, то радісно кричав, то переказував уривок почутої казки. Брату ж не було так весело: він того дня отримав тільки трійку й готувався до догани від тітки.

Але цього разу черга до Колі не дійшла. Переповнений емоціями, Петрик першим заскочив у будинок, миттю кинувся до матері, застрибнув їй на руки і засипав обширним потоком інформації:

– Мамо, мамо, дивись: я отримав у школі п'ятірку! – закричав він, показуючи матері листок зі своїми каракулями та оцінкою. – Вчителька сказала, що я молодець, що я розумник! Мамо, мамо, я навчився писати букву "і"! Це зовсім не складно! А ще Ольга Пилипівна читала нам казку про Івасика-Телесика! Вона сказала, щоб ми разом із Колею дочитали її до кінця й розповіли, чим усе закінчилося! Мамочко, а вчителька сказала, що мені потрібно купити зошит або аркуші паперу!

– А ти себе добре поводив, не балувався? – суворо спитала Марія

сина.

– Ні, ні! Я тихо сидів і слухав учительку!

– Ну що ж, тоді купимо тобі зошит.

– Мамо, а ти навчиш мене рахувати? У класі всі дітки вміють рахувати, вони розкладають палички на купки та відповідають, скільки в купці паличок.

– Ось прийде ввечері тато, і ти попросиш його: він у нас бухгалтер і вміє рахувати найкраще в селищі, – з відтінком гордості у голосі порадила жінка. – А поки поїжте та біжіть на вулицю гуляти! – звернулася вона до хлопців, а затим легенько підштовхнула їх до кухонного столу, на якому стояли дві миски з борщем і пірамідка зі шматків хліба.

– Добре! – радісно вигукнули пацани й почали обідати; обидва були задоволені: Петя – увагою матері, а Коля – тим, що цієї уваги на нього не вистачило.

Залізничний злодій Ташкент

1941 рік, вересень. Станція Гуляйполе, Сталінська залізниця.

«Мішок?!» – такою була перша думка, котра прийшла в голову Петрові після усвідомлення того, що він міцно закріпився всередині вагона. Рука відразу ж сіпнулася до місця на боці, де ось уже більше місяця звично висів речовий мішок, однак намацала лише лямку. Просуваючись рукою вздовж неї, хлопець зрештою дістався до самого мішка, який був міцно затиснутий між воротами вагона та спиною людини, що стояла поруч.

Від серця відлягло, і Петро наполегливим зусиллям притягнув власний скарб ближче до тулуба. Відчувши дискомфорт від своєї нахиленої пози, він спробував зайняти зручніше положення, проте не зміг знайти підходящого місця навіть для ніг. Сяк-так розштовхавши речі, що валялися на підлозі, хлопець повів плечима, внаслідок чого опинився хоч і в незручній, але принаймні, не у висячій позі.

Втім протягом кількох хвилин, поки потяг стояв на станції, умови у вагоні стали все більше погіршуватися. По-перше, нагріті палючим сонцем ворота наполегливо передавали тілу докучливе тепло, а по-друге – в замкнутому просторі такому скупченню народу стало важко дихати.

Шукаючи вихід із ситуації, Петро почав придивлятися та прислухатися до того, що відбувається у напівтемряві вагона... Весь нижній ярус був битком набитий спітнілими, змученими людьми, котрі стояли або сиділи на нарах. У той же час кілька нар верхнього ярусу, якраз біля заґратованого віконця, виявилися окупованими дюжиною карних злочинців, які, судячи з усього, відчували себе зовсім непогано. Підставляючи свої татуйовані наколками, сині тіла потоку свіжого повітря, урки затято різалися в карти, не звертаючи жодної уваги на решту людей.

Петро спробував вдихнути на повні груди, потім ще й іще. Однак було таке відчуття, що об’єму грудей не вистачає для їх наповнення повітрям.

«Ні, в цьому пеклі, та до того ж при дефіциті кисню, я швидко загнуся: треба щось робити», – подумав він.

І рішення прийшло якось само собою. Хлопець згадав, що одного разу читав книгу про порядки у середовищі злодіїв, про особливості їхнього життя та спілкування. Й хоча це було давно, молода пам’ять миттєво висмикнула зі своїх анналів сюжет разом із найяскравішими

моментами, які підходили під поточну ситуацію.

«Була не була! Спробую прибитися до карних злочинців!» – дав він собі установку.

Через секунду молодик, як справжній артист, перевтілився у головного героя книги, котрому свого часу симпатизував. Про всяк випадок (раптом хтось із "блатних" читав цей твір) Петя придумав собі прізвисько, відмінне від використовуваного в романі. Отже, відтепер він – залізничний злодій Ташкент, і поводитися повинен відповідно.

Поїзд рушив. Його смиканий рух якимось дивом розштовхав збитий біля входу натовп, більш рівномірно розподіливши вміст по площі вагона. Петро підняв над головою свій мішок, і під лайку оточуючих став рішуче протискуватися вперед, у напрямку до карних злочинців.

– Приймай! – він кинув мішок прямо на карти блатним, та грубо розштовхуючи всіх на своєму шляху, почав пробиратися до компанії.

Коли молодий чоловік був уже поруч із метою, дві "шістки" спробували його зупинити, але Петро по черзі з'їздив їм по зубах своїм кулачищем і ті притихли, оглушені, на руках здивованої "публіки". Відчувши крутий норов щойно прибулого, "блатні" потіснилися, й надали місце зальотному "авторитету".

– Привіт, братва! – Петро безцеремонно сів на запропоноване місце, тим часом акуратно відсунувши речі, що лежали поруч. – Ташкент, шлепер, – представився він, злегка смикнувши плечима та витримуючи паузу.

– Приєднуйся до нашої чесної компанії, – із розстановкою промовив здоровань років сорока, мабуть, старший у цій групі карних злочинців, – я Лапа, а це – Фінт і Кука, – він коротко познайомив Петра з урками, котрі сиділи по обидва боки від нього. – Ну, розкажи, де курсував та яким вітром занесло до нас.

По виразу обличчя Лапи Петя зрозумів, що той має намір влаштувати йому перевірку.

– Працював на залізниці за маршрутом «Київ – Ташкент». Швидко наблатикався й усе було б ніштяк, та грянула війна. Довелося змінювати маршрут – все починати з нуля, а тут ще ці постійні перевірки... Замели.

– Так, із цією війною зовсім кисляк, – підтримав Лапа, – ось і мене замели наосліп.

Злодій на секунду задумався, а Петро у цей час ледве стримував посмішку: своєю короткою легендою він влучив прямо в яблучко – знайшов ключик до емоцій, звіданих Лапою, а значить, цей персонаж уже майже на його боці.

– Може накотимо в карти? – користуючись паузою, втрутився у розмову Фінт, симпатичний смаглявий урка років тридцяти п'яти.

Він вирішив продемонструвати спритність рук, і почав, як

фокусник, жонглювати колодою карт. При цьому зверхньо дивився на новоприбулого, намагаючись усім своїм виглядом показати, хто є майстром картярської гри.

– Давай поганяємо! – охоче погодився Петя.

Карти були однією з його улюблених ігор, в які він грав з дитинства.

– Щойно прибулий банкує, – ефектним відточеним рухом Фінт подав карти Петру й той почав їх роздавати.

Звісно, в артистизмі та театральності поводження з колодою Петя поступався Фінтові, однак усім було ясно, що в цій справі він не новачок. Під завісу хлопець видав на гора два слідуючих один за одним виверти з колодою, а потім із незворушним виглядом підкреслено акуратно поклав прикуп на матрац.

Петру щастило: три партії поспіль йому попадалися непогані карти, і всі три партії він виграв. Мало того, в одній із ігор мнимий карний злочинець майстерно підіграв Лапі, у результаті чого в програші опинився Фінт. Розрахунок виявився вірним: після цього епізоду Лапа остаточно став на Петіну сторону і, як ватажок групи, швидко визначив йому цілком гідне місце у блатній ієрархії вагонного масштабу. Таким чином, на цьому етапі подорожі не без ризику, проте було відвойовано кілька днів відносно стерпних умов існування.

Христос Воскрес!

1926 рік, травень. Томаківка.

Данило ось уже шість годин не змикав очей. У Великодню ніч він залишився вдома на господарстві, тоді як дружина ще з вечора була в церкві.

Нарешті, проголошуючи Воскресіння Господнє, задзвонили дзвони. Їхні розкотисті переливи долинули до будинку Шаблів. Піднявшись зі стільця, господар попрямував до ікони.

– Христос Воскрес! Христос Воскрес! Христос Воскрес! – тричі перехрестився він.

Потім підійшов до вікна, перевірив стан свічки, що горіла на підвіконні, та спробував розгледіти у темряві купол церкви. Так нічого й не побачивши, чоловік подався на кухню.

– Христос Воскрес! – звернувся він до тещі.

– Воістину Воскрес! – відповіла Ірина, яка теж не лягала.

Вони тричі поцілувалися і, не змовляючись, взялися за підготовку святкового столу. Данило займався сервіруванням, а Ірина – розстановкою страв. За кілька хвилин все було готове.

– Піднімай дітей, – звернулася теща до зятя.

Той кивнув та пішов у спальню.

– Петюшо! Петю! Вставай! Христос Воскрес! – Данило тряс сина за плече, намагаючись розбудити: – Вже чотири години, і мама скоро прийде зі Всеношної.

– Зараз, – промимрив Петрусик, розплющив очі, повернувся на бік та благаюче пропищав: – Ще трошки.

Данило пожалів хлопця і переключився на старшого – Колю. Той виявився відзивнішим: у відповідь на дії та заклики Данила одразу ж сів на тапчан, хоча й погано розумів, що відбувається. Зраділий несподівано швидким результатом своїх зусиль, чоловік знову взявся за меншого:

– Вставай, Петрику! А то проспиш усе Царство Небесне! Христос Воскрес!

– Воістину Воскрес! – уже досить бадьоро відгукнувся Петя, тричі цілуючи батька.

– Одягайся та біжи на кухню, допомагай бабусі: до маминого приходу стіл повинен бути повністю накритий, і ми будемо розговлятися.

Хлопець побіг, а Данило повторно взявся будити Колю, котрий, як ні в чому не бувало, знову спав.

Через деякий час всі домашні були готові до приходу Марії.

Наряджені у найкращий одяг, вишитий яскравими орнаментами, члени сім'ї снували від накритого в кімнаті столу до кухні. Куди б вони не подалися, скрізь були скоромні страви, такі бажані наприкінці Великого посту. Розповсюджені по всьому будинку запахи м'ясних, рибних та мучних страв розпалювали апетит. У передчутті скорого розговіння, Коля й Петя кожні кілька хвилин нетерпляче виглядали на вулицю, намагаючись розгледіти в темряві матір, яка мала повертатися додому.

Зрештою двері відчинилися, і на порозі постала сяюча від щастя Марія.

– Христос Воскрес! – повідомила вона благу звістку.

– Воістину Воскрес! – хором відповіли домочадці.

Члени сім'ї стали цілуватися, щоразу повторюючи: «Христос Воскрес! – Воістину Воскрес!» Потім розсілися за святковим столом, і голова родини урочисто розрізав освячену в церкві велику паску.

– Христос Воскрес! – піднесено проголосив Данило, осіняючи спочатку себе, а потім усіх присутніх Хресним Знаменням.

Інші присутні теж перехрестилися. Тільки після цього та після молитви приступили до розговіння – спочатку освяченими крашеними яйцями з паскою, а згодом – усім, що було на столі.

Петя здебільшого налягав на м'ясне: їв свої улюблені котлети з пюре та ніжку запеченого гусака, окорок і домашню ковбасу. Потім покуштував смаженої риби, холодцю й пиріжків. А завершив трапезу квашеною капустою та великим шматком паски з молоком.

Дорослі говорили тости, які так чи інакше стосувалися Світлого Свята Пасхи, трохи випивали і рясно закушували. Коли всі досить наситилися, Марія взяла ініціативу в свої руки:

– Давайте сходимо на ранкове Богослужіння: там так чудово, така піднесена атмосфера; священики окроплять нас водою, разом з іншими віруючими славитимемо Воскресіння Христа та бажатимемо один одному щастя й любові. А потім послухаєте наш церковний хор.

– Ура! – першим закричав Петрик, і решта теж підтримали його.

...

До церкви підійшли якраз коли розвиднилося. Здавалось, уся Томаківка зібралася біля Храму, а народ усе прибував і прибував. Шаблі взяли участь у черговій ранковій Службі, а потім разом із односельцями вишикувалися по периметру церковного двору в очікуванні обряду окроплення водою.

– Христос Воскрес! – на всю міць свого баритона віщав священик, в усі боки поливаючи сяючих від щастя людей освяченою водою. – Христос Воскрес!

Він вимовляв ці слова із захопленням, ніби щойно сам був свідком чудесного Воскресіння. Обличчя його світилося радістю. Було видно, що священнослужитель беззавітно вірить у подію, про яку благовістить.

– Воістину Воскрес! – з не меншим захопленням та вірою відповідали люди.

– Христос Воскрес! – зі невгасаючим оптимізмом знову віщував священик.

Томаківська церква у святковий день (1920-і роки)

Його рука здійнялася вгору; кропило описало дугу, і краплі холодної води бризнули на Петрикове обличчя, шию та руки. При цьому потужна й чиста енергія наповнила душу і тіло.

– Воістину Воскрес! – в екстазі вигукнув хлопчик, долучаючись до найбільшого таїнства та переломної події в історії...

Потім у стінах храму співав хор. Царствені звуки заливали все навколо. Люди підспівували... Хотілося влитися у потік любові й захоплення, випромінюваного хором. А серед співців Петя бачив маму. Вона була такою прекрасною в оточенні величних церковних склепінь. І Петрикову душу заполонили почуття радості, щастя та любові...

З речами на вихід

1941 рік, вересень. Харків, Харківська Холодногірська тюрма.

Скомандували вивантаження з поїзда. Ледве зістрибнувши на землю, Петро відчув принади вечірнього свіжого повітря, яке так разюче відрізнялося від задухи розпеченого на сонці вагона. Він жадібно вдихав, намагаючись заповнити цілющим киснем найдальші куточки легенів. Проте як не напружував хлопець свої грудні м'язи, здавалося, що ніяк не вдається захопити в себе стільки повітря, скільки хочеться.

Між тим у НКВС-ників якийсь час пішов на перекличку та групування ув'язнених. І ось нарешті рушили. Спочатку дорога від вокзалу до Харківського слідчого ізолятора пролягала паралельно до залізничних колій. Криваво-червоне світило на заході з останніх сил чіплялося за горизонт, посилаючи свої фінальні промені в'язням, що брели по узбіччю. «Зверніть на мене увагу – я існую!», – ніби вигукувало воно наперекір скорій завісі, котра неминуче насувалася.

Звернули праворуч, і дорога пішла в гору. Незабаром з'явився власне й сам кінцевий пункт призначення – Харківський слідчий ізолятор, а по-простому – Холодногірська тюрма.

Формальності було виконано досить швидко. Після довгого блукання по тюремних лабіринтах арештантам нарешті видали мінімальний "джентльменський набір". Петі дісталася якась подоба матраца, набитого злежалою соломою, два шматки дірявої матерії, які відрізнялися за розміром та структурою тканини, а також кухоль і ложка.

Потім новоприбулих розподілили за місцями поселення. В результаті багаторазових перетасувань та переходів між блоками, що супроводжувалися брязканням замків і криками охорони, хлопець, разом зі ще п'ятьма співвагонниками, опинився у досить великій камері.

Зайшовши до свого нового житла, Петро відразу навмання визначив номінальну місткість камери на рівні 20-30 чоловік. Насправді ж у ній знаходилося близько 70-80 арештантів, котрі займали як два яруси нар, напевно, передбачені початковим проєктом, так і третій – додатково надбудований. Крім того, практично вся площа підлоги також була зайнята майже голими людьми, що лежали й сиділи на матрацах. Незайнятим залишався невеликий майданчик біля дверей, головною "принадою" якого була розташована тут же біля стіни різко смердюча параша.

Мабуть, під враженням крутої вдачі "залізничного злодія Ташкента", люди, що увійшли разом із Петром, надали йому право

вибору місця. Той не став відмовлятися і зайняв ділянку, розташовану подалі від параші. Прямо в одязі він повалився на матрац, сподіваючись скоріше відпочити з дороги.

Але вже через кілька хвилин спека, задуха й вологість, викликані як теплою погодою на вулиці, так і надто великим скупченням людей, призвели до того, що все тіло хлопця покрилося потом. Його кількість неухильно збільшувалася, внаслідок чого незабаром одяг рясно просочився секретами видільних залоз. Стало очевидним, що мікроклімат приміщення є екстремальним, а отже, у зв'язку з цим потрібно вдаватися до певних дій. Наслідуючи більшість в'язнів, Петя роздягнувся до трусів і вмостився на своєму лежаку, маючи намір заснути. Однак агресивна атмосфера камери вселяла якесь почуття безвиході; хлопець постійно ворочався, не знаючи, куди себе подіти, та безуспішно намагаючись позбутися нав'язливої неприємної сверблячки в стопах.

Порятунок прийшов несподівано: скомандували вечірню оправку, й ув'язнені, озброївшись ганчірками, кухлями та іншою підручною амуніцією, дружно пішли справляти свої потреби. Петро теж взяв усе, що могло хоч якось стати в нагоді для цілей гігієни. У туалеті він звільнився від шлаків, облив усе тіло й одяг водою, набрав її в кухоль, а також рясно намочив усі свої шматки матерії.

Повернувшись до камери, хлопець викрутив просочені водою штани, ще раз окропив себе отриманою таким чином рідиною, а потім ліг на мокру ганчірку. Така процедура принесла певне полегшення. Виснажений довгою дорогою організм розслабився й незабаром непомітно поринув у сон.

Сновидіння всі були на один манер; в них Петя героїчно боровся то з велетнем, який намагався його задушити, то з морською пучиною, що затягувала тіло вглиб, а то з тенетами, в котрі заманила хлопця зла відьма. Кожен міні-сюжет завершувався відчайдушним ривком бідолахи з пастки, після чого наставало часткове пробудження, яке супроводжувалося жадібним хапанням повітря та подальшим тривожним засинанням.

Чергова сонна гонка з переслідуванням була в самому розпалі, коли Петя відчув, що його хтось грубо й безцеремонно трясе за плече.

– Прізвище?! – пролунав біля вуха наполегливий шепіт, настільки різкий і неприємний, що, здавалося, був здатний розбудити навіть мертвого.

Хлопець тут же прокинувся з почуттям якоїсь неясної тривоги. У темряві він не відразу зрозумів, що сталося, та тільки розгублено туди-сюди повертав голову, намагаючись визначити де знаходиться.

– Прізвище?! – повторив охоронець своє запитання.

– Шабля, – на автоматі відповів арештант, продовжуючи вдивлятися в неясні контури й шукати пояснення того, що відбувається.

Деякий час людина, котра знаходилася біля Петрового узголів'я, мовчала, потім, злегка кашлянувши, розігнулась і стала перебиратися до місця лежання наступного ув'язненого, весь час чіпляючись ногами за розміщені на підлозі речі.

– Прізвище?! – звернувся нічний гість до чергового арештанта.

– Копотков, – була негайна відповідь; тон, яким це було вимовлено, чомусь здався Петі панічним, однак він відніс таку свою оцінку голосу сусіда по камері на рахунок втоми.

– З речами на вихід! – скомандував охоронець уже звучнішим голосом.

– Ах, – випустив зойк сусід, рефлекторно відсторонюючись і втискаючись спиною в стіну.

– Ах... Ох... Ф-ф-ф, – почали вторити йому в'язні з усіх кінців камери.

Люди стали обертатися та цмокати; було чути, як деякі жадібно сьорбають воду з кухлів, інші – перекладають мокрі ганчірки на наступні частини тіла.

«Чому вони не сплять?» – пронеслася в сонній голові у Петра швидкоплинна думка.

Тим часом охоронець відійшов трохи вбік, даючи можливість Копоткову зібратися. Той, сопучи і шморгаючи носом, одягнувся, склав речі у вузол, взяв свій "матрац".

– Прямо! – скомандував охоронець, знаком показуючи на двері.

– Прощавайте, хлопці! – тихенько промовив чоловік, рушаючи у вказаному напрямку.

– Прощавай! – ледве чутно пролунало в дальньому кутку.

Процесія пройшла до виходу. Гримнули двері. Деякий час люди ще неспокійно рухалися, потім помалу все стихло.

Якісь невиразні тривожні здогади пробували стукати у свідомість Петра, але змучений мозок відігнав ці зазіхання. Хлопець знову заснув.

...

Вранці всіх розбудив брязкіт дверей і засувів. Починався ще один тюремний день. Сон, ранкова оправка й такі-сякі водні процедури привели Петю до тями. Повернувшись у камеру, він почав оглядатися, намагаючись визначити найбільш прийнятну лінію поведінки в новому середовищі.

– Мене звуть Денис, – представився чоловік, нари якого розташовувалися навпроти; він простягнув свою вузьку долоню і після рукостискання продовжив: – Я тут старожил, парюся вже три тижні.

– Я Петро, – відрекомендувався новобранець, а потім одразу ж перейшов до розвідки ситуації: – А що, три тижні – це для даної камери великий строк?

– Та авжеж чималий, – почав уголос розмірковувати Денис. – Це камера для пересильних, тому довго народ тут не затримується:

більшість через тиждень-другий вирушає далі етапом на східні простори нашої безкрайньої Батьківщини. Ну, а декому щастить менше – залишаються в харківській землі навічно.

– Що Ви маєте на увазі?

– Почнемо з того, що не всі арештанти молоді та здорові, як ми з тобою, – Денис, котрий на вигляд був трохи старшим за Петю, якось цілком органічно перейшов на "ти". – Люди похилого віку часто не витримують тутешніх умов: це зараз стало прохолодніше, а коли я тільки-но сюди потрапив, – тут було справжнє пекло і, вважай, щодня у когось від перегріву хапало то серце, то голову, то нирки, то ще щось. Багато хто з людей, схильних до таких нападів, більше в камеру не поверталися.

Петро здивувався: якщо нинішню спеку й задушливу атмосферу вважати більш щадною, то що ж тоді було раніше? Втім спитав про інше:

– А куди поділися ті, хто не повернувся?

– Про це нам не повідомляють, – пожартував Денис, – але думаю, що більшість із них уже віддали Богові душу.

– Який жах, – промимрив Петро.

– Це ще квіточки: для хворих людей, може, і краще померти швидко, ніж після тривалих мук у таборах та в'язницях.

– А що ж тоді ягідки? – перелякано спитав Петя.

– Ягідки спіткали твого сусіда, якого сьогодні вночі забрали "з речами на вихід". До речі, перебирайся на його місце, поки ніхто не зайняв, – запропонував Денис.

– Але ж він може повернутися...

– Не може: звідти ще ніхто не повертався.

– Звідки?

– З того світу.

– Як?! – сторопів Петро.

– Дуже просто. Знову ж таки, про свої дії НКВС нам не звітує, проте завдяки "тюремному телеграфу" – перестукуванню – всі чудово знають, що забраних із камери вночі – розстрілюють.

– Без суду?

– І навіть без слідства, – цинічно відрізав Денис, – іде війна, і з потенційними ворогами та зрадниками, тобто з нами, – не цяцькаються.

– А багатьох ось так забирають?.. Вночі?

– Не більше п'яти людей за ніч.

– І як часто?

– Охоронець приходить майже щоночі, в різний час, будить усіх підряд та запитує прізвища. Знайшовши потрібного арештанта, веде його "з речами на вихід", а потім через деякий час, якщо смертник не один, – повторює процедуру приблизно з того місця, де зупинився.

– А кого розстрілюють? Кримінальників? Політичних?

Обвинувачених за певною статтею? – гарячково перебирав варіанти Петя.

– Жодної логіки у виборі жертв поки що не спостерігається, – констатував Денис, – тому, як тільки охоронець відчиняє двері, всі прокидаються, і поки він не піде, вважай, ніхто не спить: усі лежать, як на голках, та чекають на вирок. Навіть я, після тривалого часу в камері, не можу до цього звикнути. Але ти постарайся поспати бодай до та після приходу охоронця, інакше за кілька днів зійдеш нанівець.

...

Коли настала ніч, розхвильований Петро, попри заспокійливі настанови Дениса й інших співкамерників, так і не зміг заснути. Як і більшість в'язнів, він усю ніч не зімкнув очей, перебуваючи в огидному стані очікування своєї долі. Цього разу охоронець робив обхід камери проти годинникової стрілки, й за ніч відвів "з речами на вихід" чотирьох людей. Так що Петі, котрий знаходився практично в кінці його шляху, довелося чекати закінчення процедури майже до самого ранку.

Петрик та Шурочка відзначають Великдень

1926 рік, травень. Томаківка.

Початок другого дня Великодніх свят було присвячено спілкуванню родичів. Спочатку Данило Шабля повів своїх домочадців у гості до брата Дмитра, потім обидві сім'ї заявилися до другого брата Івана, а в обід усі разом зібралися у Данила. Зустрічаючись, і дорослі, і діти христосувалися: знову й знову повідомляли один одному про воскресіння Христа, цілувалися, обіймалися та бажали всього найкращого. Сім'ї обмінювалися хрещеними пасками, куличами і яйцями, а закінчувалося все святковими застіллями, розмовами, а також дитячими іграми.

Трапеза дорослих та ігри дітей були в самому розпалі, коли у дворі загавкав собака. Марія зіскочила зі стільця й визирнула у вікно.

– Петрусику, Шура прийшла! – повідомила вона синові. – Йди зустрічай гостю!

Хлопець одразу кинув гру й метнувся до дверей.

– Стій! Хоча б одягнися, – ледве втримала його Марія, швидко натягла на плечі кофту і начепила на голову кепку, – та не забудь із Шурою похристосуватись. Ось, почастуй дівчинку освяченою паскою і яєчками, – додала жінка, простягаючи хлопцеві пакет.

– Добре, – на ходу кинув хлопчина й вибіг із дому.

– Хто там? – спитав Данило у дружини.

– Наречена Петіна прийшла – Шура Кудінова, – поблажливо посміхаючись та обводячи щасливим поглядом присутніх, відповіла Марія.

– Так поклич її в хату, нехай поїсть і пограється з дітьми, – запропонував господар.

– Ні, це зайве, – запевнила дружина, – хай самі вирішують, що їм робити: у них зараз перше чисте дитяче кохання, і їм компанія не потрібна.

Родичі, що сиділи за столом, посміхнулися, а Іван, сміючись, проспівав куплет із жартівливої української пісеньки:

«Фраїр, який фраїр
З малої дитини:
Мав чотири роки,
Мав чотири роки –
Ходив до дівчини!»

Підпилі чоловіки схвально загоготали, а дружина Дмитра Меланія тихенько прокоментувала:

– Це дуже добре, що діти дружать: вони навчаться спілкуватися та цінувати один одного; дитяча закоханість із часом пройде, а добрі стосунки й досвід залишаться.

Тим часом Петрик вискочив надвір.

– Шуро, Шурочко! Христос Воскрес! – тоненьким голоском промовив він, підходячи до дівчинки.

Хлопчик не знав, які дії слід зробити далі, а тому, невідривно дивлячись на Шурине личко, ніби кружляв біля неї, підходячи то справа, то зліва.

– Воістину Воскрес! – намагаючись виглядати солідно, відповіла дівчинка.

Вона була майже на рік молодша за Петю, однак анітрохи не сумнівалася в тому, що треба робити далі. Шура сміливо підійшла до хлопчика і, наслідуючи дії дорослих, стала його цілувати. Той із радістю відгукнувся.

– Мама передала вам гостинець і веліла привітати з Великоднем, – сказала мала, простягаючи кошик із наїдками.

– Дякую, Шурочко; моя мама теж пригощає вас паскою й фарбованими яйцями, – відповів Петрик, показуючи зібраний мамою пакет, – давай я сходжу віднесу твій кошик, а потім ми підемо погуляємо на майданчик?

– Ні, сьогодні всі ходять один до одного в гості, – авторитетно заявила дівчинка. – Я до тебе вже прийшла, тепер пішли до мене. Мама сказала, що хоче почастувати нас обох святковим обідом.

– Гаразд, Шурочко. Я зараз.

Хлопчик поніс кошик у будинок.

– Мамо, тьотя Таня передала нам гостинець та вітає з Пасхою.

– Спасибі, – подякувала Марія, виклала продукти на стіл і тут же розрізала паску на скибочки. Спробувавши маленький шматочок, що відвалився, вона прицмокнула, а потім, прямуючи до вхідних дверей, додала: – Піду-но я теж привітаю Шурочку зі святом.

– Мамо, мамо, – затараторив хлопець, увиваючись за жінкою, – а можна я сходжу до Шурочки? Тьотя Таня мене запрошує, і вона хоче пригостити нас із Шурою обідом.

– Ну, якщо тьотя Таня запрошує, то, звісно, можна. Та не забудь сказати «Христос Воскрес!» і похристосуватися з тіткою Тетяною й дядьком Ігорем. Привітаєш їх від нашої родини з Великоднем.

– Ура! – підстрибнув від радості Петя.

– Шурочко! Христос Воскрес! – звернулася, підійшовши до дівчинки, Марія.

– Воістину Воскрес! – відповіла та.

Вони поцілувалися. При цьому жінці довелося добряче зігнутися.

– Всього тобі найкращого. І передавай всій вашій сім'ї вітання з Воскресінням Господнім, – укладаючи пакет і колечко ковбаси в кошик, промовила Марія, – скажеш мамі, що її паска мені дуже сподобалася.

– Передам, – запевнила Шура.

Діти пішли до хвіртки. Петрик, як джентльмен, ніс кошик. Він пропустив дівчинку вперед. А вийшовши на дорогу, взяв її за руку.

– Ти вчора ходила до церкви? – поцікавився хлопчик.

– Так, ми ходили туди з мамою, татом і маленьким братиком Андрійком.

– А хор чули?

– Так.

– У хорі співає моя мама, – похвалився Петя.

– Моя бабуся теж співає, – відрізала Шура.

Петрик трохи знітився та замовк. Він звертав увагу насамперед на свою маму, а інших учасників хору особливо не розглядав. Але через деякий час якесь внутрішнє чуття підказало йому, що треба продовжувати розмову, й хлопчина розповів:

– А ми сьогодні ходили до дядька Дмитра й дядька Івана, а потім вони прийшли до нас.

– Ми теж ходили до тітки Люди та дядька Андрія, – в унісон заявила Шура.

– Коли ти прийшла, я грався з Колею, Ніною і Вірою.

– Ніна та Віра ще маленькі, з ними не цікаво, – заявила дівчинка із натяком на свій поважний вік, – а Коля вже великий.

– Шурочко, а мені більше подобається гратися з тобою, – зізнався Петрик, – ти гарна й весела.

– Мені теж подобається з тобою гратися, – просто сказала дівчинка, а потім додала: – І я тебе люблю.

– Я тебе теж люблю, – після деяких міркувань повідомив і Петя.

Діти увійшли до Кудинівського двору. Тітка Таня клопотала біля кабиці – встановленої серед двору плити, яку протоплювали, чим доведеться. У сковороді щось смажилося, а на грубо обтесаному столі, котрий стояв поруч, виднілися каструлі, миски та тарілки з їжею.

– А, Петрику, заходь! – крикнула жінка, побачивши гостей. – Христос Воскрес!

– Воістину Воскрес! – відповів хлопчик, підходячи ближче.

Шурина мама так само, як перед тим Марія, зігнулася та тричі поцілувалася із хлопцем.

– Наша сім'я вітає вашу з Великоднем! – виконав доручення матері Петя та передав кошик жінці.

– А ще тьотя Маруся передала нам вітання з Воскресінням Господнім і сказала, що твоя паска їй дуже сподобалася, – повідомила й Шурочка свою частину інформації.

– Спасибі, спасибі! – подякувала господиня. – Сідайте за стіл.

Діти почали забиратися на лавку та умощуватися ближче один до одного. Шура, на правах представника приймаючої сторони, взяла зі столу два шматки ковбаси й один із них простягнула другові:

– Ось спробуй ковбасу: вона дуже смачна.

Хлопчик і дівчинка почали жувати, уплітаючи ласощі без хліба за обидві щоки.

– Ігорю, йди-но сюди! До нас гості завітали! – покликала Тетяна чоловіка, який саме вийшов з хати.

– Христос Воскрес, Петрику! – звернувся той до хлопця.

– Воістину Воскрес! – виліз із-за столу Петя.

Процедура христосування та привітання повторилася знову, тепер уже в чоловічому виконанні. Потім Ігор прочитав молитву, проголосив «Христос Воскрес», перехрестився й запросив усіх за стіл. Він налив дітям узвару, собі горілки, а дружині кагору.

– Ну досить тобі метушитися, – закликав господар до столу дружину, – йди сідай та відзначатимемо Воскресіння Господнє!

– Зараз, зараз, – промовила Тетяна, ставлячи на підставку казан. – А що це ви почали з ковбаси? – сміючись, дорікнула вона дітям, – слід починати зі свячених яєчок і паски.

Жінка підбігла до малюків, поклала їм на тарілки ці відповідні традиціям страви. Ті почали їх їсти, хоча й без особливої запопадливості.

– Давайте вип'ємо за Велике Свято Великодня! Христос Воскрес! – проголосив тост господар, якому не терпілося приступити до трапези.

– Воістину Воскрес! – відповіли всі, випили кожен свій напій та стали закушувати.

Діти, котрі вже справилися з яйцями і паскою, продовжили із задоволенням наминати ковбасу, Ігор поклав собі холодцю, а Тетяна, кинувши на ходу в рот шматок окорока, знову побігла до кабиці.

– А ось і пиріжки – просто з жару! – повідомила вона, ставлячи піднос посеред столу. – Петю, ти любиш пиріжки?

– А з чим вони? – уточнив хлопчик.

– Із потрібкою.

Жінка розламала один пиріжок і поклала його на Петрикову тарілку. Той узяв половинку в руку, діловито обдивився її, а після понюхав начинку. Різкі запахи шкварок, смаженої цибулі й картоплі вдарили у ніс. Хлопчик ніколи не куштував страв із таким незвичним наповненням.

– Ну, тітко Таню, Ви з такою дурницею спекли пиріжки! – констатував хлопчина.

– А з чим ти любиш? – засмутилася Тетяна.

Ігор пирснув зі сміху; його приклад наслідувала й жінка.

– Моя бабуся робить пиріжки з м'ясом, із рисом і яйцями, з картоплею та з капустою, – не розуміючи, чому сміються дорослі, пояснив свої уподобання Петя.

– Ну що ж, наступного разу я виправлюся і спечу пиріжки, які ти любиш, – запевнила жінка, не в змозі вгамувати сміх.

– Давайте вип'ємо за те, щоб теща завжди догоджала зятеві, – не перестаючи реготати та витираючи сльози, запропонував Ігор.

З цього моменту гуляння пішло, як по маслу. Обоє дітлахів були в ударі й попеременно із солідним виглядом видавали на-гора чергові перли. А дорослі, увійшовши в раж, знаходили приводи для веселощів навіть там, де їх не було.

© ***Володимир Шабля,***

Україна, Харків, 2006-2020 рік.

ПРО АВТОРА.

Володимир Шабля

Володимир Шабля – український автор історико-біографічних творів.

У романі «Камінь» автор звертається до складних і трагічних сторінок історії СРСР 1920–40-х років, досліджуючи людську долю в умовах репресій, страху, боротьби та пошуку світла.

Роман поєднує біографічні мотиви, історичну достовірність і художню оповідь.

Шабля Володимир Петрович. Біографія.

Все в житті відбувається з якоюсь метою,

але ми часто про неї навіть не підозрюємо.

Моє народження стало можливим лише "завдяки" тому, що мій батько у 1941 році був репресований і спочатку засуджений, а після відбуття терміну покарання – засланий до Сибіру, де він і зустрів мою маму. Якби не ці 17 років його поневірянь – я просто не мав би шансу з'явитися на світ.

Значною мірою саме батькові я зобов'язаний тим, що маю – життям, моїми позитивними та негативними якостями, освітою та багато чим іншим.

Я 27 років був ученим, зараз викладаю у вищому навчальному закладі, є автором пісень та музики, а останні 16 років, після того, як мій тато пішов від нас, займався написанням і перекладом книги про його нелегке життя.

Хоча в мені тече і російська, й українська, а можливо, і ще якась кров, вважаю себе українцем. Адже я народився та прожив майже все життя в Україні. Я люблю свою Батьківщину та поважаю коріння всіх моїх предків. Мені гірко усвідомлювати, що зараз навіть родичі, які живуть у сусідніх країнах, часто не сприймають позицій один одного.

На жаль, багато хто з нас продовжує вважати, що знає, як потрібно правильно жити, і намагається насаджувати своє бачення іншим. До яких плачевних наслідків це призводить – виразно показує зовсім недавня історія наших батьків і дідів, а також нинішня війна між Росією та Україною. Але ми чомусь часто продовжуємо вперто ігнорувати уроки історії та сьогодення, весь час наступаючи на ті самі граблі.

Мій біографічний роман "Камінь" – данина вдячності та поваги моєму батькові. Коли я задумав написати цю книгу, виявилося, що я – чи не єдиний, і вже точно найобізнаніший, носій інформації про його

трагічне життя, у тому числі про голод, колективізацію, війну, репресії, табори. Ще дитиною я запам'ятав багато розповідей та особистих історій з життя вже стареньких на той момент моїх бабусь, дідусів, близьких, друзів та сусідів.

Я вирішив, що зобов'язаний залишити інформацію про радощі та прикрощі життя людей у минулому столітті для нинішнього та наступних поколінь: це може стати моїм внеском у їхнє щасливе майбутнє. Адже знаючи про зовсім недавні, розказані звичайними людьми, жахіття воєн та репресій, вони матимуть більше шансів не повторювати помилок предків.

З повагою

Володимир Шабля.

Слідкуйте за новими публікаціями автора

Facebook

Facebook-сторінка «Історичний пригодницький роман Володимира Шаблі "Камінь" про СРСР 1920-40-х»:

https://www.facebook.com/Volodymyr.Shablia

Goodreads

Explore the novel “Stone” on Goodreads (book descriptions, quotes, author's biography, and more):

https://www.goodreads.com/shablia

Про книгу

Шабля Володимир Петрович
КАМІНЬ
біографічний роман
Книга перша.
Перші кроки до світла та назад.
Відповідальний за випуск: Шабля В. П.
Ум. друк. арк. 4,1. Обл.-вид. арк.4,3.